

WOORD VOORAF

OPEN HUIS, PLURALISTISCH EN GEMEENSCHAPSVORMEND
Patricia Quintens 3

MENS SANA IN CORPORE SANO...

EEN EXPLORATIE VAN TWEE EEUWEN NEDERLANDSTALIGE
PROTESTANTSE ZIEKENVERZORGING IN BRUSSEL (1780-1970)
Guy Liagre 5

ARCHIEFAANWINSTEN VOORJAAR 2016 27

HET PUNT VERTROUWT ZIJN ARCHIEF AAN HET AMVB TOE
Marielle Zoon 29

GERUIS VAN PAPIER

HOE HET ARCHIEF WEER HOT MAKEN BIJ LEERKRACHTEN
Rien Dooms, Kaatje Dermout, Jasmien Moerman 32

MYSTERIES ONTRAFELN OM MYSTERIES TE ONTDEKKEN
Patricia Quintens 43

RESTAURATIEVERSLAG VAN EEN KROONTJE
Françoise Urban en Patricia Quintens 55

DE OPTOCHT DER SCHOLEN IN 1878
EEN ZOEKTOCHT IN HET SCHILDERIJ VAN JAN VERHAS
Guido Van Eeden 61

EEN BELGISCH VROUWENARCHIEF
ARCHIEF- EN ONDERZOEKSCENTRUM VOOR VROUWENGESCHIEDENIS
Els Flour en Marie Kypers 69

KRONIEK
ER ZIJN GEEN PAARDEN IN BRUSSEL | VLUCHTELINGENVERHALEN
Frank Vanhaecke 82

OPEN HUIS, PLURALISTISCH EN GEMEENSCHAPSVORMEND

Patricia Quintens

In de missie van het AMVB staat dat wij als gemeenschapsarchief een pluralistisch open huis zijn voor Nederlandstalige (erfgoed)gemeenschappen. Dit gevarieerd nummer van *Arduin* laat deze waarden weer gelden. In de Archiefaanwinsten valt onmiddellijk op welke diversiteit aan archieven het AMVB beheert. De regel is dat het erfgoed een weerspiegeling moet zijn van het rijke culturele leven dat aanwezig was of is in Brussel. En dat kan gaan van studentenclubs, over Nederlandstalige culturele activiteiten die in één van de 19 Brusselse gemeenten werden georganiseerd tot jeugdbewegingen, cultuurhuizen en theaters.

Een bijzonder nieuw archief is dat van beeldend kunstenaar Gorik Lindemans. Het AMVB is hier wel heel voorzichtig bij het opnemen van archieven van kunstenaars. Niet zomaar alle kunstenaars die in Brussel wonen of werken komen in aanmerking om bewaard te worden door het AMVB. De archiefvormer moet hier beantwoorden aan een aantal parameters alvorens het archief groen licht krijgt om bewaard te worden door ons. Zo moet de band met het Nederlandstalig cultureel leven in Brussel kunnen worden aangetoond en dit kan hier. Lindemans werkte als grafisch ontwerper voor o.a. de Beursschouwburg, het dansgezelschap Rosas en het Kaaithheater.

Gemeenschapsvormend betekent dat je de archiefvormer betreft bij de werking van de instelling. Het archief van Het Punt wordt al een tijd bewaard in het AMVB en samen besloten we dat ze hun eigen archief zouden inventariseren.

Met de richtlijnen en de hulp van de archivarissen zijn vrijwilligers van het Punt van start gegaan om hun archief zelf te inventariseren.

En wist je dat Brussel een kleine Nederlandstalige protestantse gemeenschap kende die jaren geijverd heeft voor een eigen Nederlandstalig protestants ziekenhuis! In de jaren 60 was de verzuiling in België troef. Iedere gemeenschap – hoe groot of hoe klein ook – zijn eigen ziekenhuis! Gelukkig voor deze gemeenschap kwam ze tot het besef dat '... het niet

meer zo (is) dat protestanten in andere ziekenhuizen slecht behandeld worden. Er zijn voldoende goede ziekenhuizen...'

De restauratie van het schilderij *De Noordstar* van de gelijknamige Koninklijke Toneelmaatschappij levert een aantal mysteries op die andere mysteries weer oproept.

Het is nog even wachten tot het eindresultaat van de restauratie, maar het uitpluizen van symbolische betekenissen doet de honger naar meer toenemen.

Ook het kroontje van dezelfde toneelmaatschappij werd gerestaureerd en onder de loep gehouden. Verder onderzoek kan nog meer aan het licht brengen.

En dat is wat er ook gebeurde met het schilderij *De optocht der scholen in 1878*. De bespreking van dit kunstwerk is een mooie afsluiter van het hoofdstuk Karel Buls die het afgelopen najaar in de spotlights van het AMVB stond.

Als archief te gast laten we deze keer de Vrouwengemeenschap aan het woord.

MENS SANA IN CORPORE SANO...*

EEN EXPLORATIE VAN TWEE EEUWEN NEDERLANDSTALIGE PROTESTANTSE ZIEKENVERZORGING IN BRUSSEL (1780-1970)

Guy Liagre

De minoritaire Nederlandstalige protestantse gemeenschap in Brussel speelde een belangrijke rol bij de stichting en instandhouding van een aantal sociale en educatieve initiatieven. Eerder beschreven we in *Eigen Schoon en De Brabander* op gedetailleerde wijze de geschiedenis van het Nederlandstalige protestantisme in en om de hoofdstad van de 16e tot de 19e eeuw. De geschiedenis van het protestants lager onderwijs in de hoofdstad (1830-1930) publiceerden we in *Arduin*.¹

Onder andere de later tot Belg genaturaliseerde Duitse immigrantenzoon en auteur van Starkadd, Alfred Hegenscheidt (1866-1964) bezoekt aan het einde van de 19e eeuw een van deze protestantse instellingen.² Naast scholen zien onder andere ook een coöperatieve bakkerij en kruideniersbedrijf³,

* Een gezonde geest in een gezond lichaam

¹ LIAGRE (Guy), 'Prefiguraties, aanwezigheid en ontwikkeling van het Nederlandstalig protestantisme. Situatie in enige Vlaams-Brabantse steden (16e eeuw)', in *Eigen schoon en De Brabander*, 10-11-12, 2002, p. 395-424; LIAGRE (Guy), 'Het Nederlandstalig protestantisme in de Vlaams-Brabantse steden Vilvoorde, Mechelen, Leuven en Brussel 1800-1850', in *Eigen schoon en De Brabander*, 3, 2003, p. 305-344; LIAGRE (Guy), 'Aanwezigheid en ontwikkeling van het Nederlandstalig protestantisme. Situatie in Vlaams-Brabant in het algemeen en in Brussel in het bijzonder (17e en 18e eeuw)', in *Eigen schoon en De Brabander*, 3, 2004, p. 365-411; LIAGRE (Guy), 'Magister dixit... Een eeuw protestants Nederlandstalig lager onderwijs in Brussel (1830-1930) deel 1', in *Arduin*, 3, 2008, p. 47-74; LIAGRE (Guy), 'Magister dixit... Een eeuw protestants Nederlandstalig lager onderwijs in Brussel (1830-1930) deel 2', in *Arduin*, 4, 2008, p. 49-73.

² DE CRITS (Frank), VERHEGGHE (W.), 'Brussel: een tocht door Faropolis', in DE CRITS (Frank) (Eds.), *Brussel en het fin-de-siècle 100 jaar Van NU en Straks*, Antwerpen-Baarn, 1993, p. 144.

³ DE RAAF (A.), *1883-1983 Een eeuw Silo*. Brussel, 1983, p. 117-118. De samenwerkende maatschappij Excelsior bestaat van 1907 tot 1927. In 1911 zijn aan dit bedrijf zeven mensen verbonden.

een opleidingsschool voor evangelisten⁴, een theologische faculteit⁵, een weeshuis⁶ en een drukkerij⁷ het levenslicht. Geholpen door leden van de Vlaams-Nederlandse gemeenschap start men ook nevenorganisaties zoals het vrouwenhuis Dar-Al-Amal in Molenbeek, de Brusselse Vereniging voor Bezoekers aan Verzorgingsinstellingen (VBV), het kledingwerk van de vzw Nederlandse Vereniging in Brussel (bestemd voor minder begoede Nederlanders), het Protestants Sociaal Centrum, de Princes Julianaschool en de Stads- en Landsevangelisatie Silo. Deze laatste sticht nieuwe protestantse gemeenschappen in onder andere Anderlecht, Menen, Aalst, Dendermonde, Geraardsbergen en Ronse. In deze notitie staan we stil bij enkele initiatieven tot ziekenverzorging, die uitlopen op de stichting van een protestants ziekenhuis.

⁴ We schreven over de geschiedenis van deze opleidingsschool in LIAGRE (Guy), 'De jonge Vincent Van Gogh en zijn komst naar België', in *Eigen schoon en De Brabander*, 2, 2005, p. 209-222; LIAGRE (Guy), 'De tweede Vlaamse opleidingsschool voor protestantse evangelisten in Laken, Schaarbeek en Vilvoorde (1900-1911)', in *Eigen schoon en De Brabander*, 2, 2006, p. 211-220.

⁵ LIAGRE (Guy), 'Van wieg tot volwassenheid – 50 jaar Nederlandstalig onderwijs aan de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel', in *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 1, 2003, p. 10-31.

⁶ 'Belgische Christelijke Zendingkerk, Haar weeshuis te Ukkel nabij Brussel', in *De Vlaamsche Evangelieboode*, 15-4-1874 en 1-5-1874.

⁷ Op 7 oktober 1894 krijgt de evangelisatiepost van Laken het statuut van bijpost (filiaal) van de protestantse kerk aan het Sint-Katelijneplein. Er komt naast een drukkerij in de Arbeidstraat 5 te Laken een lagere school (10-6-1901) en op dezelfde plaats ook de net vernoemde bakkerij met kruideniersbedrijf. Die moeten de school steunen. De realisatie van een eigen evangelisatiedrukkerij heeft men te danken aan de medewerking van een protestantse weesinrichting te Neerbosch (Nederland). De drukkerij is aanvankelijk ondergebracht in een pand aan de Waversesteeweg 338 te Etterbeek, niet ver van het Jourdanplein. Ze opent de deuren op 19 februari 1886. In 1888 volgt de overplaatsing naar de Groendreef te Brussel-Laken. Einde 2007 verhuist drukkerij de Jonge vanwege uitbreiding naar Grimbergen.

Een duik in de geschiedenis (1781-1782)

We beginnen ons overzicht in de periode van keizer-koster Jozef II. Die acht het nuttig om zijn barmhartigheid in onze streken niet alleen aan de katholieken, maar ook aan de protestanten te betonen.⁸ Hij kent hen – zonder een uitspraak te doen over hun geloofsdenkbeelden en met uitsluiting van de absolute toekenning van rechten tot het viëren van de publieke eredienst – toch een aantal burgerlijke vrijheden toe.⁹

Hij verbindt aan deze vrijheden een aantal religieuze consequenties, die de protestanten voor die tijd nog zijn ontzegd. Zo krijgen ze onder andere, naast de private oefening van de protestantse godsdienst, ook een mogelijkheid tot het bouwen van eigen kerken.

Protestanten kunnen voortaan door artikel 4 van de verordening ook hun doden openlijk en in aanwezigheid van een predikant begraven.¹⁰ Hieraan gekoppeld, opent Jozef II voor dominees de mogelijkheid om zieken te bezoeken. Voor hedendaagse protestanten, die het aparte ziekenbezoek op de drempel van het leven als speciale kerkelijke handeling nauwelijks meer kennen (de 'visitatio domestica' of het algemene huisbezoek heeft het ziekenbezoek in de grenssituaties van het leven naar de achtergrond verdrongen), lijkt dit een vreemde beslissing. De in Nederland gebruikte psalmboeken bevatten in die jaren echter nog steeds een aparte rubriek, 'Troostelijke uitspraken der Heilige Schrift om in doodsnood te bidden' en 'Sommige uitspraken dienende voor de zieken in hun uiterste'. Opsteller Cornelis van Hille (1540-1598) wil hiermee reeds in de 16^e eeuw aan stervenden en

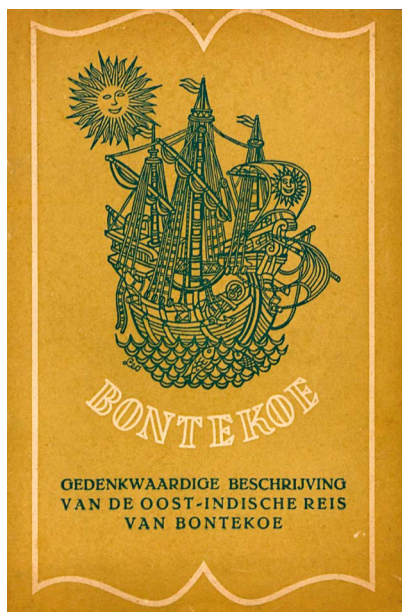

Keizer Jozef II van Oostenrijk [AMVB]

⁸ Deze episode staat in het protestantse geheugen gegrift. Dr. P. Mahillon, op dat moment voorzitter van het hof van beroep en van de raad van bestuur van de protestantse theologische faculteit, legt ter gelegenheid van het tweede eeuwfeest op het graf van Jozef II bloemen neer. Persagentschap BELPRO 298 (12-11-1981).

⁹ BOUDIN (H.), 'L'Edit de Tolérance et ses implications pour la communauté protestante d'Ostende', in CRAHAY (R.) (Eds), *La Tolérance Civile. Actes du Colloque de Mons, Bruxelles-Mons*, 1982, p. 100.

¹⁰ Voor de protestantse begrafeningsgewoonten: LIAGRE (Guy), 'Requiescant in pace. Notitie over enkele Brusselse protestantse graven uit de zeventiende en achttiende eeuw', in *Eigen Schoon en De Brabander*, Feestbundel Frans Meskens, 2007, p. 195-204.

Willem DE BONTEKOE en René VERBEKE,
Gedenkwaardige beschrijving van de Oost-Indisch reis van Bontekoe, Brussel, s.d.
[AMVB]

zwaar zieken geestelijke steun verlenen. Ziekenbezoek is in die tijd met andere woorden vrijwel synoniem met stervensbegeleiding. Ziekenbezoeken staan in het teken van de dreigende dood, de komende ontmoeting met de hemelse Rechter. Vandaar ook de ziekentrooster, in die tijd de naam van een kerkelijke functionaris die na onderricht en examinatie door een plaatselijke kerkenraad is aangesteld om zwaar zieken en stervenden te bezoeken. Men beschouwt ziekenbezoekers tot ver in de 19^e eeuw als ondergeschikte hulpkrachten die een vuile en ondankebare – gezien de overdraagbaarheid van bepaalde ziekten ook niet van gevaar onblote – taak vervullen. Onder andere de Oost-Indische Compagnie (VOC) zal zich voor de geestelijke verzorging van de scheepsbemanning van deze ziekentroosters of ziekenbezoekers bedienen.¹¹

De protestantse kerk als hospitaal

Het spreekt vanzelf dat tijdens Nederlandse tijd de Nederlandstalige

protestanten in Brussel extra aandacht krijgen. Ziekentroosters hebben in die periode ook in het Brusselse kerkelijke leven hun eigen plaats. In het archief van de protestantse kerk aan de Nieuwe Graanmarkt 8 bevindt zich bijvoorbeeld een op 29 augustus 1829 gedateerde brief waarin de kerkenraad het 'kollegie van Toezigt' (orgaan van de Nederlandse regering) bedankt voor de aanstelling van een extra catechiseermeester en ziekentroosters. Zes maanden later, op 1 januari 1830, treden voor de laatste keer voor de onafhankelijkheid nieuwe kerkenraadsleden aan.¹²

¹¹ BOS (D.), *In dienst van het Koninkrijk – Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende-eeuws Nederland*, Amsterdam, 1999, p. 83-85.

¹² Brief van 21-12-1829 aan de ouderlingen en diakenen (Arch. prot. kerk Brussel). Een protestantse gemeenschap wordt geleid door de college van predikanten, ouderlingen en diakenen. Ze dragen de verantwoordelijkheid voor het gemeentewerk in volstrekte collegialiteit.

De onafhankelijkheid drijft de Nederlandstalige protestantse gemeenschap – die regelmatig de Nederlandse vorst te gast heeft – in 1830 uiteen. Voorzanger-koster J.C. van Erkelens laat ons over de laatste dagen van de Nederduitse Protestantse Kerk te Brussel een uniek verslag na. Het beschrijft zijn wedervaren gedurende de opstand tot 14 oktober 1830.¹³

De laatste Nederlandstalige kerkdienst vindt plaats op de verjaardag van koning Willem I, 24 augustus 1830. Op 5 september om 1 uur 's middags staan zo'n honderd burgers voor de kerk en vragen om de deuren te openen. Gewapend trekken ze de gebedsruimte binnen, waarna de rust weerkeert. Echter niet voor lang. Op 23 september om 6 uur 's morgens maakt een woedende schare zich juichend van de in de stad voorhanden zijnde wapens meester. Men overvalt de wachten die nog door welgeklede burgers bezet worden en ontwapent ze. Een dag later trekt diezelfde roepende menigte – die veronderstelt er Hollandse wapens aan te treffen – naar de protestantse kerk (de inmiddels afgebroken Augustijnerkerk gelegen aan het huidige De Brouckèreplein). De deur is dicht maar men dwingt de koster om ze te openen. Hoewel men de kerk van toren tot kelder met kaarslicht onderzoekt, zijn de vermeende vijfduizend geweren en kisten met cartouches niet te vinden.

De teleurstelling hierover uit men temidden van wilde orgelklanken en rondvliegende bijbels. Met mokers en bijlen slopen de geweldenaars het pas in 1828 geres-taureerde portaal.¹⁴ Ook de ijzeren kist met bijbel, zilverbleslag en doop – en avondmaalservies valt in handen van de opstandelingen. De koster weet ze slechts door onderhandelen te redden. Als tegenzet steelt en vernietigt men losliggend geld en klein linnen, avondmaalskleed, alsook servetten en kwasten van het koninklijk ge-

¹³ BOUDIN (H.), 'Dokument over de revolutionaire gebeurtenissen in de Nederduitse Protestantse Kerk te Brussel (augustus-oktober 1830)', in *Bulletin van de Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgische Protestantisme*, VII-7, 1978, p. 209-214. Een briefwisseling van Sir Thomas Cartwright (Britse ambassade-secretaris in Den Haag), bevestigt dit verslag in grote mate. Cartwright reist naar Antwerpen en Brussel om inlichtingen over de situatie voor het Foreign Office in te winnen. Hij beschrijft de verbittering van de Brusselaars tegen de Hollanders. Oproerkraaiers dringen in de zgn Koninklijke Kerk (de protestantse kerk) binnen, klimmen op de kansel en bespotten de godsdienst. De toegestroomde menigte juicht toe. Daarna slaat men volgens deze brief het kerkmeubilair kort en klein. 'Brief van Cartwright aan Lord Aberdeen, Vilvoorde 26 september 1830'. In C Buffin, *Documents inédits sur la Révolution belge*, Brussel, 1910, p. 191.

¹⁴ De (in Ukkel later herbouwde) gevel telt 3 symmetrische poorten en zes Dorische zuilen. Bovenop de gevel een fronton, minder uitgewerkt en minder zwaar dan de meeste gelijkaardige monumenten uit deze periode.

stoelte. Op het hulpgeroep van de koster snelt men hem ter hulp waarna volgens zijn verslag een van de werkmannen zijn Brusselse kameraden toeroept: 'De vent heeft gelijk, het kan er sakredie niet deur, resolveert we zullen dat krapoelie van het orgel schieten'.

En zo geschiedt. Met een tiental schoten verjaagt men de brekers van achter het orgel. Nog steeds overtuigd dat er wapens in de kerk verborgen zijn, komt er echter een tweede onderzoek. Men dwingt de koster nogmaals om het gebouw met brandende kaarsen licht te geven en te doorzoeken. Een schilderij en een buste van de vorst slaat men stuk. De daaropvolgende dagen herhaalt zich hetzelfde scenario. De situatie is voor koster van Erkelens als hij de troepen bij de Lakense poort hoort aankomen onhoudbaar. Bang dat ze hem gaan vermoorden, roept hij de hulp van Joseph Ferdinand de Neubourg in. Deze geneesheer vormt de kerk onmiddellijk tot hospitaal om.¹⁵

Via aanplakbiljetten op deuren en borden in de stad stelt men de bevolking hiervan op de hoogte. Zesentwintig gewonden brengt men de kerk binnen. Onder hen een niet nader bekende jood die geprobeerd heeft zichzelf het leven te benemen. Buurtsolidariteit zorgt voor het nodige bedlinnen. Op 4 oktober krijgt de koster van de 'Commissie der Hospitalen' een order om zijn woonhuis te ontruimen. De ambulancedienst wenst er gebruik van te maken. Zijn meubels stelt hij tegen 30 fr. per maand in bewaring bij een Leidse schipper in de haven. Van Erkelens voelt zich door het ontbreken van een rechterlijke macht machteloos. Uit verantwoordelijkheidszin voor het gebouw, onwetend tot wie zich in deze omstandigheden te wenden, stelt hij het 'Comité Central Provisoire' van de situatie op de hoogte. Op 14 oktober vertrekt van Erkelens naar Nederland. Het hospitaal blijft nog slechts korte daarna tijd bestaan.

Een nieuwe gemeenschap ontstaat

Een nieuwe episode in de geschiedenis van het Nederlandstalig protestantisme te Brussel vangt aan in 1838. In augustus ontstaat een klein Vlaams-Hollands conven-

¹⁵ Joseph Ferdinand de Neubourg (geb. 1804) vertrekt als gezondheidsofficier 2^e klas naar India en neemt deel aan de veldtochten van de jaren 1827, 1828 en 1829. Hij komt naar Europa terug en landt te Hellevoetsluis op 17-6-1830. Voor de wijze waarop hij de gekwetsten van de Belgische omwenteling verzorgt, ontvangt hij later het IJzeren kruis. Als lid van een studiegroep ontwerpt hij mee de plannen voor een militaire gezondheidsdienst in het pas opgerichte Belgisch leger. LECOMTE (L.), 'Tableau d'honneur des médecins et pharmaciens de la Révolution de 1830', in *Carnet de la Fouragère*, 15e reeks, Brussel, 1964, p. 409-444.

tikel dat eerst in de Kaatsbalstraat (Rue du Jeu de Paume) en vanaf 1840 ten huize van ouderling Wilhelm Fritz in de Schipstraat bijeenkomt. De (gecontroleerde en afgetekende!) kasboeken waarin alle uitgaven staan genoteerd, zijn bewaard. Hieruit valt onder andere af te leiden dat de gemeenschap meermaals instaat voor de aanschaf van praktische zaken zoals doodskisten, linnen (o.a. hemden), schoenen, brood en aardappelen voor de minvermogenden. Ook ziekenhuiskosten, verhuiskosten en kosten bij bevalling van armen, kamerhuur, kaarsen en olie treffen we in de diaconale rekeningen aan.¹⁶ Daartegenover staan giften uit de Frans-Duitse kerk van Brussel en uit de Lutherse kerken van o.a. Middelburg, Den Haag, Leiden, Barmen, Bazel, Breslau, Straatsburg, Munster, Danzig, Amsterdam, Braunschweig, Leipzig, Althena en Elberfeld. En zo gaat het leven in de jaren daarna rustig verder...

Valse start van een protestants ziekenhuis...

Op 1 maart 1874, terwijl dansende reuzen, schetterende trompetten en harmoniaklanken tijdens carnaval de stad vervullen, komt ds. Nicolaas de Jonge (geboren 17-8-1845 te Goes in Nederland) met de Brusselse protestantse gemeenschap kennismaken. Zijn komst zal niet onopgemerkt voorbijgaan. De Jonge ontplooit zich na zijn beroeping in de Zennestad tot een goed organisator en een man met een groot doorzettingsvermogen. Hij sticht een circuit van evangelisatiearbeid, opent een boekhandel, een drukkerij en nog veel meer. Een van de verlangens van de initiatiefrijke predikant is echter de stichting van een eigen protestants ziekenhuis (feitelijk eerder een soort dispensarium), Bethesda. In februari 1887 gaat zijn wens in vervulling. Als locatie kiest men een pand aan de Waversesteenweg 338 te Etterbeek, niet ver van Jourdanplein. Men beschikt daar over de nodige ruimte en een uitgestrekte tuin. Bethesda blijkt echter niet levensvatbaar. De sluiting volgt reeds in augustus 1892. In 1893 zegt men de huur van het pand op. Het idee om via ziekenverzorging aan evangelisatie te doen blijft echter leven. Daarom zet men in 1910 achter Bethesda een punt maar heeft wel ondertussen een alternatief uitgewerkt.¹⁷

Definitieve start van een protestants ziekenhuis...

In februari 1910 fluistert een dame de Brusselse predikant-evangelist ds. Felix Chrispeels na een toespraak over de ziekenverpleging in Congo in het oor: 'zo ver

¹⁶ *Inkomsten & uitgaven van 3 februari 1839 tot 20 Mei 1842; van 20 Mei 1842 tot december 1853; van 1 september 1847 tot december 1856.* (Archief Nederl. prot. kerk Brussel).

¹⁷ 'Bethesda evangelisatie door ziekenverpleging stopgezet', in *Christelijk Volksblad*, 30-4-1910, p. 4.

zijn wij in Brussel nog niet!'.¹⁸ Lang zal het echter niet meer duren. De langgekoesterde wens van de Brusselse predikant ds. Willem Hoek om tot de oprichting van een protestants ziekenhuis in de stad te komen, gaat kort daarop in vervulling.¹⁹ Via de pas opgerichte maandelijkse *Protestantsche Kerkbode* start hij in maart 1910 propaganda voor een diaconessenhuis. Dat komt er uiteindelijk in 1911, maar het is niet onmiddellijk een onverdeelde succes.²⁰ Het wil de mogelijkheid

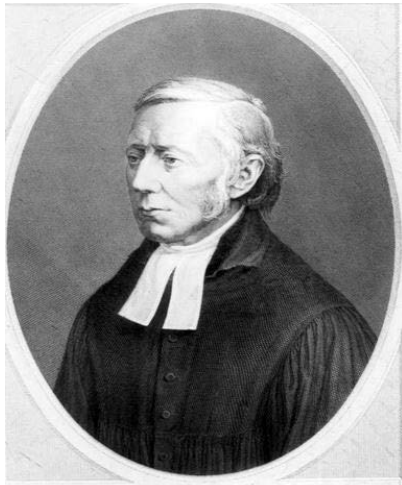
¹⁸ In 1851 komen zijn ouders (Jean-Baptiste Chrispeels en Anna Laureys) door de prediking van de Brusselse predikant ds. H. van Maasdijk tot het protestantse geloof. Felix (geboren 10-9-1845) is dan zes jaar oud en groeit op in het protestants-evangelisch milieu. Vanaf 1874 lid van de kerkenraad wordt hij eerst diaken, later ouderling. Vanaf 3-4-1876 is hij vrijwillig colporteur en in 1879 hulpevangelist van de net gestichte evangelisatiepost in Laken. In 1894 hulpprediker, wat hij blijft tot in 1906. Dat jaar zit er opnieuw vooruitgang in zijn pastorale loopbaan want hij krijgt nu in Laken de volledige verantwoordelijkheid als evangelist. Zijn vrouw Wilhelmina de Mol sterft op 11-5-1910 en hijzelf in Laken in 1920. Chrispeels is in Vlaanderen vooral bekend van zijn geloofsliederen. In het Siloarchief berust een boek met 120 liederen van zijn hand. In memoriams in *Protestantsche Kerkbode* 15-6-1910 en 15-6-1910.

¹⁹ Willem Hoek is geboren te Schiedam op 8-2-1863. Hij bezoekt de universiteit te Utrecht en trouwt daarna met Derkdina Harmsen op 12-8-1886. Hij is Nederlands Hervormd predikant te Hoogvliet (1886) en Steenwijk (1889) en komt in 1891 naar Brussel. Daar geeft hij het voorzitterschap van de stadsevangalisatie (1893-1900) over aan ds N. P. Fockens om zich beter aan de nieuwe (tweede) opleidingsschool te kunnen wijden. Hij is er docent en lid van de commissie van beheer. In 1913 wordt hem opnieuw het voorzitterschap van de Stads – en Landsevangalisatie opgedragen. LUTJEHARMS (W.), *De Vlaamse opleidingsschool van Nicolaas de Jonge en zijn opvolgers (1875-1926)*, Brussel, 1978, p. 83; 'Protestants Ziekenhuis', in *Christelijk Volksblad* (10-5-1913), p. 2-3. Het archief werd later neergelegd in het Rijksarchief.

²⁰ DURAND (E.), 'Maison des diaconesses à Uccle – Une inauguration', in *Le Protestant Belge*, 21-5-1911, p. 5-6. REVELARD (G.), 'Histoire de l'oeuvre des diaconesses en Belgique', in *Le Messager évangélique*, 262 (20-8-1876).

Tijdschrift *De Protestantse Kerkbode*, 1979 – 1980 [AMVB]

Theodor Fliedner [\[en.wikipedia.org/wiki/Theodor_Fliedner\]](https://en.wikipedia.org/wiki/Theodor_Fliedner)
rechts: Gabrielle Revelard, *Le secret de l'infirmière. Comprendre, aimer, servir*, 1933
[Universiteitsbibliotheek KULeuven]

openen voor protestantse vrouwen uit de middenklasse om hun sociaal engagement in de praktijk tot uiting te brengen. Echter, de middelen ontbreken.

Het stichten van diaconessenhuizen is in die periode overigens ook in het buitenland een algemeen verschijnsel. Het hangt samen met de noodzaak voor armenzorg en degelijk onderwijs. Maar het is feitelijk ook een antwoord op de door sommige vrouwen geuite behoefte om zich volledig voor de kerk in te zetten. Dit op een moment dat de toegang tot het ambt van predikant nog gesloten is. Volgens Johannes Calvijn, de geestelijke vader van de protestantse Reformatie in onze streken, is het diaconaat het enige ambt dat de vrouw Bijbels gezien mag bekleden. Het is uiteraard slechts een kleine kier maar het opent wel de deur voor de latere volledige aanvaarding van vrouwelijke ambtsdragers in de protestantse traditie.

Hoewel het convent van Wezel (1568) dit ambt onmiddellijk overneemt, zet de synode van Middelburg (1581) zich hiertegen later weer af. Dit veroorzaakt aan-

vankelijk trouwens héél wat onzekerheid. De Duitse predikant Theodoor Fliedner (1800-1864) grijpt later met de Bijbel in de hand naar dit ideaal terug. Hij organiseert de eerste opleiding voor diaconessen. Het is het begin van de oprichting van diaconessenhuizen met de verzorging van zieken bovenaan hun agenda.

De steunbeer van het eerste Belgische diaconessenhuis is Gabrielle Revelard (1882-1976).²¹ Deze Franstalige protestante is afkomstig uit Gosselies. Ze krijgt een vorming als zendelinge en diacones, zowel in Ierland als in Straatsburg. In 1912 beëindigt ze haar studies in de verpleegkunde in de Elzas en Zwitserland en loopt stage in enkele Brusselse kraaminrichtingen. Als verpleegster doet ze met de leerlingen van de bekende protestante Edith Cavell ook thuisverzorging in de Marollen. Ze gaat wonen in de Brusselse Vanderkinderstraat, waar de Belgische Christelijke Zendingkerk een protestants dispensarium vestigt.

De eerste sporen van zo een protestants dispensarium – we zagen dat ook ds. de Jonge pogingen hiertoe onderneemt – gaan al terug tot 1866. Over de geschiedenis zelf valt aan de hand van de archieven waarschijnlijk een aparte bijdrage te schrijven.²²

Door haar kennis van de Duitse taal behoedt Revelard tijdens de oorlog gevangenen voor deportatie. Ze krijgt het deksel op de neus vanwege haar pogingen om soldaten tot het (lees: 'haar') ware geloof te bekeren maar behaalt ondanks dat in 1915 in België toch haar verpleegstersdiploma. We gaan niet verder in op haar interessante levensloop. We vermelden alleen dat ze, na de teloorgang van het bij gebrek aan middelen gesloten diaconessenhuis in Brussel, vanaf 1918 andere initiatieven ontplooit. Ze sticht een medisch-pedagogische afdeling voor het YWCA-huis in Charleroi, opent in Doornik een provinciale school voor verpleegsters en houdt zich bezig met bloedinzamelingen en beroepsoriëntatie. In 1967 krijgt ze voor haar inspanningen van prins Albert de hoogste onderscheiding van het internationale Rode Kruis, de Florence Nightingalemedaille.

Hoe nauw diaconessenhuis en kerk op elkaar betrokken zijn, blijkt uit de notulen van de Nederlandstalige gemeenschap van de Belgische Christelijke Zendingkerk te Brussel. In zijn rapport aan het hoofdbestuur over de periode april-september 1911, meldt de predikant ds. Van der Bruggen een huis te willen

²¹ DENUIT (B.), 'Revelard Gabrielle Emma', in BOUDIN (H.) (Eds.), *Van Leopold I tot Jean Rey – De protestanten in België van 1839 tot 1989*. Brussel, 1990, p. 89; REVELARD (G.), 'Histoire de l'oeuvre des diaconesses en Belgique', in *Le Missionnaire Évangélique*, 20-8-1976, p. 262, met illustraties.

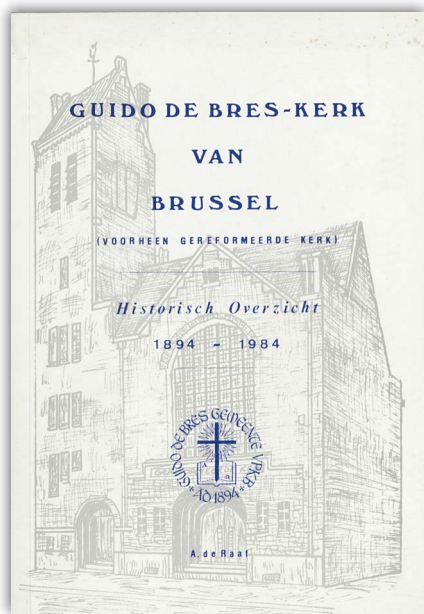
²² *Projet de fondation d'une infirmerie protestante à Bruxelles*. Brussel, 1866, (6 p.).

hebben met drie gelegenheden: een zaal voor evangelisatie, een zaal voor een christelijk koffiehuis en tenslotte een zaal voor de kliniek van de diaconessen.²³ Twee grote en één kleiner protestants kerkgenootschap zijn op het moment van de stichting van het diaconessenhuis op het grondgebied actief: de Bond van Protestants-Evangelische kerken in België, de Belgische Christelijke Zendingkerk en de Gereformeerde Kerken.

Voor de eerste twee wensen een protestantse ziekenverpleging aan te zwen- gelen. Ds. Willem Hoek van de Nederlandse protestantse kerk aan het St.-Katelijneplein neemt daarvoor contact op met de industrieel Otto Graeffe, voor- zitter van de Belgische Christelijke Zendingkerk. Hoek wil naar Luiks voorbeeld een gemeenschappel- ijk ziekenhuisproject uit de grond stampen.²⁴

Het geld hiervoor haalt hij uit giften en privé-sponsors. Wat in Luik mogel- ijk is, moet ook in Brussel kunnen! Tenminste op voorwaarde dat de andere kerken (zendingkerk en ge- reformeerden) meewerken. Op 15 aug-ustus 1910 meldt ds. Hoek verheugd de stichting van de 'Vereniging tot stichting en onderhoud van een diaconessen – of anders genaamd – ziekenhuis te Brussel'.

Leden uit de drie kerken komen hier- over tot een akkoord. Grondslag is de erkenning van de H. Schrift als het onfeilbaar Woord van God. De zes eerste bestuursleden zijn de heren ds. W. Hoek (voorzitter); ds. C. Warner (secretaris)²⁵; O. Sparenberg (pen-

A. DE RAAF, *Guido De Bres-kerk van Brussel*, 1984 [AMVB]

²³ LICHTERT (R.), *100 Jaar Zendingkerk te Brussel*, Brussel, 1991, p. 22.

²⁴ GOBERT (L.), 'Bethesda. Fête de la Clinique centrale de Liège', in *Paix et Liberté*, 25-5-1912, p. 3.

²⁵ Chrétien Warner (1880-1919) is predikant van de gereformeerde kerk in Brussel tussen 1909 en 1919. DE RAAF (A.), *Guido de Breskerk van Brussel (voorheen gereformeerde kerk) 1894-1984*. Brussel, 1984, p. 53-54.

ningmeester) bijgestaan door de heren A.G. Van Deth (kaashandelaar en onder andere de eerste Zuid-Afrikaanse consul in België); hulppredikant Rudolf Van Groningen²⁶ en de heren Van Oordt en C. Buddingh²⁷.

Het is – met uitzondering van een paar bijbelstudies – het eerste protestants-oeu- menisch initiatief van deze omvang. Hoek bepleit de zaak op succesvolle manier ook in Holland. De hervormde kerk beslist hierop in november 1910 om samen met de gereformeerde kerk het initiatief tot de Vereniging voor Protestantsch-Christelijke ziekenverpleging om te vormen. Ze telt in november al 81 leden voor de instand- houding van een protestants-christelijk ziekenhuis en de verpleging van zieken aan huis. Ds. Hoek begint onmiddellijk met het inzamelen van fondsen: 10.000 frank op minder dan één jaar. Begin juni 1913 valt bij de contribuanten van de vereniging een circulaire in de bus waarin men de plannen nogmaals uit de doeken doet.²⁸ De commentaren zijn enthousiast en in 1914 opent men aan de Lambermontlaan 308 in Schaarbeek een protestantse kliniek. Ondertussen is in de Nederlandstalige gemeenschap ook zuster Hélène Mattelé ingezegend als gemeentelijke diacones in de zieken (lees: 'thuis') verpleging. Door ziekte moet ze zich terugtrekken, maar komt bij de opening van het ziekenhuis weer uit haar schuilhoek te voorschijn. Zuster Titia Visser wordt hoofddirectrice. Op 15 januari 1914 lezen we eindelijk onder het kopje ziekenhuis in de Protestantse Kerkbode van de Nederlandstalige protes- tantse kerk aan het Sint-Katelijneplein:

'Nu kunnen wij zeggen: ons huis. Want het is er. Wij hebben eindelijk een huis gevon- den op het mooiste gedeelte van Schaarbeek, op de Boulevard Lambermont 308. Het zal straks, vrienden, onze droom zijn dat wij zulk een huis hebben ingericht...'

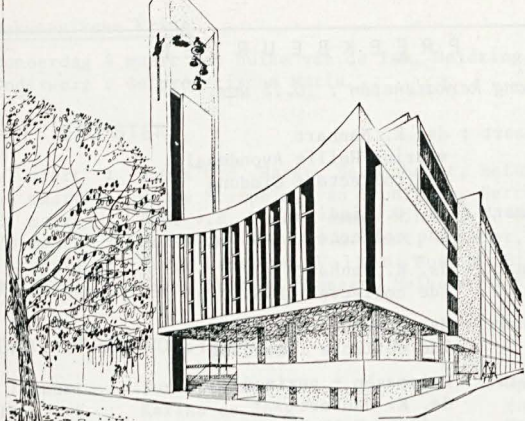
Talrijke vrienden uit binnen- en buitenland bezoeken het nieuwe hospitaal. De opnamevoorwaarden legt men enkele weken later vast.²⁹ Nauwelijks is de oor- log uitgebroken, of met de hulp van het Rode Kruis richt men begin augustus

²⁶ Rudolf van Groningen (1859-1934) komt uit Voorst (Nederland), verhuist later naar Twello en vestigt zich uiteindelijk in Deventer. Daar komt hij in aanraking met de Brightonbeweging waarop hij besluit om godsdienstonderwijzer te worden. Onmiddellijk na het behalen van zijn diploma komt hij naar Brussel waar hij op 30 december 1894 als hulppredikant zijn intrede doet. Hij legt pas na bijna 43 jaar zijn taak als evangelist neer.

²⁷ CHRISPEELS (J.), 'In memoriam C. Buddingh', in *Christelijk Volksblad*, 20-12-1930, p. 2-3.

²⁸ 'Protestants Ziekenhuis', in *Christelijk Volksblad*, 10-5-1913, p. 2-3.

²⁹ Clinique protestante, 308, Boulevard Lambermont, Schaarbeek Bruxelles, Règlement, zd., zp, (4 blz.). MEIBOOM (W.E.). 'Vereniging voor Protestants-Christelijke ziekenverpleging VZW en voorgangers te Brussel 1914-1986.'. Instruments de recherche à tiré limité – Toegangen in beperkte oplage, Algemeen Rijksarchief Brussel 1989.

74e jaargang
nummer 11
maart 1982

DE PROTESTANTSE KERKBODE

DE HEER DER GESCHIEDENIS

In onze dagen van versnelde communicatie, nu de wereld verandert in een dorp, zijn meer en meer mensen zich ervan bewust dat zij leven in een stroomversnelling van de geschiedenis, heen en weer geslingerd door sterke krachten ten goede of ten kwade.

En velen verstaan wellicht beter die Ene, die oncontroleerbare factoren in de wereld van zijn dagen aangreep - hen op zijn geweten liet inwerken, de rechtvaardige voor de onrechtvaardigen - hen met al hun dolzinnige duisternis toeliet tot zijn geest - hen met al hun tirannieke woede opving met zijn bebloede handen en voeten en doorstoken zijde; maar met zulk een zeker geloof, ondanks aanvechting en twijfel, dat Hij voor miljoenen de Heer der geschiedenis is, de zegevierende Tijdgenoot der mensheid, eeuw na eeuw. Hem alleen houden zij in ere en gedenken hem temidden van verbijsterende gebeurtenissen. Met de woorden van de ziener op Patmos, houden zij hun oog gericht op de troon van God en van het Lam.

H. Coffin Sloane

1914 het ziekenhuis als opvang voor gewonden in. Het ziekenhuis staat de operatietafel tijdelijk aan de ambulance (ziekenzaal) af die koningin Elisabeth in het koninklijk paleis inricht. Om de gewonden goed te kunnen verzorgen, roept men de gemeenteleden op om lijnwaad, kussens, slopen en handdoeken in te zamen. Zelfs vanuit het Noord-Brabantse Hilvarenbeek krijgt men financiële hulp via de bemiddeling van een uitgeweken oud-gemeentelid. Het karakter van het ziekenhuis is vooreerst protestants. Echter: 'Onze jonge dochters hebben wel te bedenken dat een protestantse verpleegster geen nonnetje is. Zij doen geen gelofte van 'ongehuwden staat' en van levenslange toewijding. Een protestantse verpleegster is een vrij schepsel, die zich gebonden weet aan de Heer en de lust en de drang in zich gevoelt om de Heer in zo een werk te dienen...'

In de kerkbode van 1915 verschijnen oproepen voor boeken, vazen voor bloemen, een wieg enz... Hoe nauw het ziekenhuiswerk aan de Nederlandstalige gemeente van het Sint-Katelijneplein verbonden is, blijkt uit de zeer regelmatige vermeldingen in de Protestantse Kerkbode. Via de Protestantse Kerkbode vernemen gemeenteleden bijvoorbeeld dat het ziekenhuis in juli 1916 13 zieken, waaronder drie jonge moeders met zuigelingen, herbergt. Het aantal patiënten bedraagt in 1917 52 en in 1918 71, waaronder 54 Belgen, 7 Nederlanders, 2 Duitsers en 4 Fransen. Van de 71 patiënten zijn 35 protestant en 36 Rooms. In totaal voert men dat jaar 29 operaties uit.³⁰ Het is dan nog een periode waarin het klassenonderscheid erg belangrijk is. Er zijn dus zowel kamers in eerste, als in tweede en zelfs derde klas.³¹

De financiële situatie - er is een structureel tekort - kunnen de kerkleden via de Protestantse Kerkbode op de voet volgen. Dat er financiële zorgen zijn, is logisch. Een zekere financiële tegemoetkoming is er in het begin alleen door de tussenkomst van het Etterbeekse armenbestuur. De protestanten zijn echter verheugd dat het burgerlijke armenbestuur van de gemeente de instandhouding mede financiert. Dat ook Franstalige predikanten er vanaf januari 1917 hun zieken beginnen heen te sturen, ziet ds. Hoek (wiens zoon paradoxaal genoeg ondertussen met de Gentse predikant Domela Nieuwenhuis Nyegaard bij het activisme betrokken raakt...) als een bemoedigend teken. G. van Deth is penningmeester, wat bewijst dat ondanks de ideologische en dogmatische verschillen tussen gereformeerden en hervormden de samenwerking op praktisch vlak mogelijk is.

³⁰ In 1920 verzorgt men 196 patiënten: 46 mannen, 119 vrouwen en 31 kinderen.

³¹ 'Ziekenhuis'. In *Christelijk Volksblad*, 30-6-1917, p. 3. (21-7-1921), p. 2.

Ook uit de weinig omvangrijke protestantse gemeenschap van Vilvoorde komt steun doordat enkele meisjes aan het einde van de oorlog als verpleegster in het kleine ziekenhuis komen werken.

De locatie blijkt door de stijging van de opnames op den duur echter ongeschikt waardoor men begint uit te kijken naar een nieuw onderkomen. Een huis op de Johannalaan 17 bij het Terkamerenbos kan niet worden gehuurd omdat de eigenares geen protestanten in huis wenst maar enkele jaren later komt een veel betere oplossing uit de bus. Onverwachts krijgt het ziekenhuis de mogelijkheid om een ander gebouw te kopen.

Op 1 april 1919 volgt in de *Protestantse Kerkbode* het grote nieuws: 'De Grootte zaak is geschied: wij hebben een huis gekocht in de 22 Novemberstraat te Ukkel, de straat recht over het stadhuis. Nummer 16! Die het huis ziet heeft het al lief. En als de noodige ombouwing van binnen zal zijn geschiedt, zal het allerkostelijkst zijn. Laat ieder, die dit leest, nu een gift, naar zijn vermogen, geven voor dien ombouw. Wij hopen, dat de zaak rond 1 augustus zal kunnen gereed zijn...'

Via benefietconcerten en tombola probeert men aan geld te komen, maar de zaak loopt toch vertraging op. Uiteindelijk is het wachten op de *Protestantse Kerkbode* van januari 1920 om te vernemen dat men het oude voor het nieuwe gebouw heeft verlaten. Het is een ruime villa die men dank zij een goede Belgisch-Nederlandse samenwerking kan inrichten. Hoofdverpleegster wordt de reeds genoemde mej. Visscher, huishoudster mej. Aloy. Later ontdekt men in de notulen van de Nederlandstalige gemeenschap in Brussel ook de zorg voor het permanente personeelstekort.

Men correspondeert geregeld – soms met succes – met Zwitserland, Nederland en Wallonië om leerling-verpleegsters aan te trekken. De Vlaamse leerlinge Leonie Bruggemans is een van de eerste verpleegsters die men vanuit Vlaanderen naar Haarlem stuurt om er een verpleegstersopleiding te volgen. Na haar eindexamen keert ze naar Brussel terug. Het bestuur krijgt na de oorlog steun van enkele Amerikaanse methodisten. De Nederlandstalige gemeenschap maakt er handig gebruik van en roept begin 1921 (dat jaar verzorgt men 196 zieken) Amerikaanse steun in om een nieuw paviljoen en de tuin in te richten. Het moet plaats bieden aan 8 kamertjes met in totaal 12 bedden. Alle bestuurwisselingen noteren zou weinig aan het verhaal toevoegen maar het vermelden van de naam van H. van Duynen als secretaris en bestuurslid vanaf 1922 lijkt toch niet overbodig.³²

³² VAN DUYNEN (H.), 'Het PCZ te Brussel', in *Christelijk Volksblad*, 2-4-1926, p. 3-4.

Hij blijft namelijk tientallen jaren de spil van het gebeuren.³³ Hij spant zich in om het ziekenhuis financieel draaiende te houden. Het aantal opnames gaat de jaren na de bouw van het nieuwe paviljoentje overigens in stijgende lijn. In 1924 verzorgt men 392 patiënten en voert 293 operaties uit.³⁴

Een bejaardentehuis

Een kleine, niet onbelangrijke, tussenstop dient gemaakt voor de Tweede Wereldoorlog. Naast de ziekenzorg blijft ook de zorg voor de ouden van dagen in de geschiedenis van het Nederlandstalig protestantisme in Brussel een constante. Echter, is het openen van een tehuis waar mensen op hun levensavond elkaar kunnen vinden in dezelfde geloofssfeer en in dezelfde taalsfeer zodat ze zich niet ontworteld voelen een realiseerbaar plan? Onder impuls van ds. A. Ten Kate lijkt er inderdaad een lichtpunt te zijn.³⁵ Op één jaar tijd krijgt hij 100.000 frank bijeen voor verbetering van een bestaand Franstalig tehuis, de Refuge in de Blaesstraat. Bijdrage aan de modernisering komt er in ruil voor compensaties.

De Nederlandstalige leden van de Katelijnekerk krijgen namelijk zes kamers ter beschikking. Twee afgevaardigden van de Nederlandstalige gemeente zetelen voortaan in de raad van beheer. Met dit initiatief is het protestantse sociaal web dicht: er is een Franstalig kindertehuis in de Beeckmanstraat; een tweetalig oudliedentehuis in de Blaesstraat; een Nederlandstalige lagere school in Laken; een tweetalige drukkerij in Laken; een tweetalig protestants ziekenhuis...

Het protestants ziekenhuis tijdens en na de oorlog

Terug naar het ziekenhuis. Dat handhaaft zich door de inspanningen van ds. Ten Kate ook in de oorlogsjaren. Men verpleegt verschillende Duitsers, maar ook een Canadees parachutist. Dat geeft uiteraard spanningen (ds. Ten Kate is actief in het verzet) maar ook die weet men op creatieve wijze te overwinnen. Op 15 februari 1945 zet men zuster en directrice Alice Buffy voor 20 jaar trouwe dienst in de bloemetjes. Twee weken later vernietigt een V1 echter plotseling een gedeelte van

³³ Van Duynen wordt later erelid van de kerkenraad en zet zich in voor zowel ziekenhuis als voor het protestants paviljoen op de expo 1958. Dominee Pieter Fagel zegt later over hem: 'Het Belgisch protestantisme heeft veel aan deze onvermoeibare werker te danken'. *Protestantse Kerkbode* (1-10-1968). Over het protestants paviljoen: LIAGRE (G.), 'Een notitie over het protestants paviljoen op de Wereldtentoonstelling van 1958', in *Eigen Schoon en De Brabander*, 4, 2006, p. 537-543.

³⁴ *Protestantse Kerkbode* 15-8-1910; 15-11-1910; 15-6-1914; 1-1-1916; 1-9-1916; 1-1-1917; 1-6-1918; 1-7-1918; 1-2-1919; 1-11-1919; 1-4-1920; 1-7-1921; 1-9-1921; 1-11-1921; 1-3-1922; 1-5-1922; 1-6-1922; 1-12-1922; 1-2-1925.

³⁵ Antoon Geertruidus Berendinus ten Kate (1897-1947) predikant in Brussel van 26-6-1927 tot 31-10-1947, archivaris van de synode (1938-1947), vice-voorzitter van de synode (1938).

het gebouw.³⁶ De schade is niet gering maar desondanks hervat men spoedig het werk. Na de oorlog wordt mevrouw Ten Kate negen weken directeur, zodat het personeel kan uitrusten in Zwitserland.

Het ziekenhuis heeft tijdens de oorlogsjaren stand gehouden maar van zodra men de gevechten staakt komen nieuwe problemen om de hoek kijken. De grootste hinderis zijn naast de financiën, de personele problemen. De heer J. Rooze van de gereformeerde kerk neemt na de oorlog het secretariaat van L. Weeda (Hervormde Kerk) over maar daarmee is het personeelsprobleem nog niet van de baan. Met 4.167 verpleegdagen heeft het ziekenhuis in 1946 behoefte aan een stevig personeelsbestand. Veel Nederlandse verpleegsters vinden het prettig om een tijdje in het buitenland te werken maar de moeilijkheid is dat ze dikwijls onverwachts weer vertrekken. Problematisch is vooral de positie van de directrice die nauwelijks vakantiedagen kan opnemen.

Door het wegvallen van de bestuursleden A. ten Kate, dr. Wilmot, R. Van Groningen, ds. J. Maaskant en Ph. Prisse zit men eind 1947 om bestuursleden verlegen. Mevr. J. ten Kate-van den Broek is onmiddellijk bereid om vanaf 1 januari 1948 als adjunct-directrice het probleem op te lossen.³⁷ Financieel probeert men onder andere met de hulp van het Nederlands Comité voor het Protestants Ziekenhuis te Brussel en het dertig jaar oude doch kleine Suppletiefonds van het Protestants-Christelijk ziekenhuis te Brussel de eindjes aan elkaar te knopen.

Niet zonder gunstig resultaat worden hiervoor 8.000 propagandapamfletten naar geloofsgenoten verstuurd. Onder impuls van beschermvrouw en echtgenote van de Nederlandse ambassadeur B. van Harinxma tot Slooten organiseert men begin 1947 een grootse fancy fair. Het uitvoerend comité krijgt een ontvangst op de ambassade en alle dames, jong en oud, steken de handen uit de mouwen. Methodistische kerk, gereformeerde kerk en hervormde kerk bundelen voor het goede doel de krachten. Een pick-up van de firma Philips zorgt voor muzikaal animo. Kinderen en leden van de jeugdgroep de Jonge Kathelijners zetten hun beste beentje voor.

³⁶ *Protestantse Kerkbode* 1-7-1946.

³⁷ Johanna ten Kate-van den Broek overlijdt 16 december 1988, 91 jaar oud. Ze treedt in het huwelijk kort na haar aankomst in Brussel. Na het overlijden van ds. Ten Kate keert zij naar Nederland terug.

Met een opbrengst van ongeveer 55.000 frank is deze eerste fancy-fair een succes. Men zal het later in de gemeente trouwens nog meermaals memoreren.³⁸

Het langzame einde...

‘Wij Nederlanders hebben een historische schuld ten overstaan van het Belgische protestantisme. Daarom moeten we doen wat mogelijk is en onze beste kerkmensen moeten we daarheen sturen...’

Zo spreekt de Nederlandse dr. K.H.E. Gravemeyer tijdens de bevestigingsdienst van de nieuwe predikant, Pieter Fagel, op 30 juni 1949.³⁹ Reeds op 18 november 1948 door het kiescollege beroepen, deelt men zijn komst op 12 december 1948 aan de gemeente mede. Hij is op dat moment in dienst als algemeen secretaris van de Nederlands Hervormde Jeugdraad en dat komt de Belgische kerk onmiddellijk van pas.⁴⁰

Hoewel Fagel allerminst bijbaantjes ambieert, ligt de benoeming tot voorzitter van het Protestants Ziekenhuis (een schepping van zijn gemeente!) in november 1949 in de lijn van de verwachtingen. Het ziekenhuis telt in dat jaar 3.871 verpleegdagen, ongeveer 300 meer dan het jaar daarvoor.⁴¹ Omdat de financiën nog steeds het teerste punt zijn, roept hij vrijwel onmiddellijk de hulp van zijn Nederlandse vrienden in.

Medio 1950 benoemt men ds. Straatsma uit Den Haag tot voorzitter van het comité dat gelden voor de kliniek inzamelt. Ondertussen probeert Fagel voor bijzondere toerustingsavonden de Brusselse verpleegsters rond zich te scharen. Ze vormen het begin van een nieuwe organisatie, de studiegroep ‘Christ et Profession’. De kleinschaligheid van het ziekenhuis blijft, alle inspanningen ten spijt, dé zwakke schakel. Met slechts 22 bedden is een serieuze investering en organisatie bijna onmogelijk. Tegelijk moet men ook modernere apparatuur (zoals een röntgenapparaat) aan-

³⁸ *Protestantse Kerkbode* 1-2-1947; 1-6-1947: 1-5-1948.

³⁹ Fagel kende hem uit de oorlogstijd: ‘Van 1940 tot 1945 was hij tegenover de bezetters een leeuw die vervaarlijk brulde’. *Protestantse Kerkbode*, 1-3-1970.

⁴⁰ De Nederlands Hervormde Jeugdraad wordt ingesteld in maart 1941 om contact te leggen tussen kerk en jeugd. Deze jeugdraad neemt na de oorlog een enorme vlucht met op 1 januari 1957 130 beroepskrachten. Op 25 juni 1945 wordt ook de Nederlandse jeugdgemeenschap opgericht als resultaat van nauwe samenwerking tussen verschillende jeugdorganisaties tijdens de bezetting. Aanvankelijk zijn de meeste jeugdorganisaties hierbij aangesloten maar uiteindelijk blijft slechts een oecumenisch beraad over.

⁴¹ ‘Jaarverslag 1949’, in *Protestantse Kerkbode* 1-7-1950. In 1950 3728 verpleegdagen, d.w.z. een permanente bezetting van ongeveer 10 bedden. ‘Jaarverslag 1950’, in *Protestantse Kerkbode* 1-11-1951.

schaffen, een erg kostbare en door de kleine bezetting weinig gebruikte investering. Fagel maakt zich hierover enkele jaren na zijn aankomst behoorlijk ongerust: 'Mag ik nog eens met nadruk wijzen op het Protestantse Ziekenhuis in deze stad? Het is indertijd ontstaan als vrucht van de activiteit van onze gemeente. Maar sinds lang schijnt het wel of onze leden hun eigen kliniek in de steek laten. Waarom, als u onverhoopt geopereerd moet worden, dit niet doen in ons eigen ziekenhuis? Het heeft in medische kringen een heel goede naam...'⁴²

Dat gemeenschappelijke ziekteverschijnselen soms grotere banden leggen dan gemeenschappelijke overtuigingen blijkt uit de nieuwe dynamiek die het ziekenhuis na deze woorden krijgt. Van een langzaam stervende zaak weet men door grote inspanningen medio vijftiger jaren tijdelijk weer een goed draaiend ziekenhuis te maken. In 1957 komt er zelfs een nieuwe afdeling, genaamd 'maternité'. Er maken zoveel moeders gebruik van dat men wiegen te kort komt. Staat er wellicht bij de gemeenteleden van de protestantse kerk nog een wieg op zolder? Dan kunnen ze die na een oproep via de Protestantse Kerkbode aan het ziekenhuis schenken! In 1958 kan secretaris Henry Rooze van de gereformeerde kerk dan ook blijde klanken doen horen: meer dan vorige jaren vindt men de weg naar de kliniek. Die viert op 27 november 1960 met luister en in aanwezigheid van minister Jean Rey haar gouden jubileum.⁴³

Korte tijd later kondigt het einde van dit protestantse initiatief zich echter al aan:

'Het is de laatste jaren met het ziekenhuis steeds beter gegaan. (...). Ondanks dit verheugende nieuws zullen we binnen een paar jaren verplicht zijn het enige protestantse ziekenhuis in België te sluiten. De zaak is namelijk deze, dat het ministerie van volksgezondheid een strenge controle uitoefent op de ziekenhuizen en strenge regels aanlegt waaraan een gebouw moet voldoen. Welnu, ons gebouw, hoe aantrekkelijk ook, was oorspronkelijk geen ziekenhuis en voldoet niet meer aan de eisen die men thans stelt... In 1965 houdt de vergunning in elk geval op. Dat betekent sluiting.'⁴⁴

Sluiting ligt voor Fagel echter niet voor de hand. Het ziekenhuis is immers soms voor 100% bezet. Plannen om een nieuwe ziekenhuis te bouwen zijn er, de grond en later zelfs een tweede stuk zijn in Ukkel met geleend geld gekocht. Dit nieuwe initiatief zal ondanks alles echter nooit van de grond komen. Het bouwen van een

⁴² Protestantse Kerkbode 1-11-1956.

⁴³ 'Vijftig jaar protestantse ziekenverpleging', in *Protestantse Kerkbode*, 1-11-1960.

⁴⁴ *Protestantse Kerkbode* 1-6-1961.

ziekenhuis is te duur en het aantal protestanten te gering. Aanvankelijk voorziet het bestuur een complex met 80 à 100 bedden, de plannen worden zelfs getekend maar het is, achteraf bekeken, van bij de aanvang een boot die al onder water staat. Medio 1964 neemt de directrice uit protest tegen aangekondigde bezuinigingen ontslag. De bouwplannen voor het nieuwe ziekenhuis zijn op dat moment nog niet veel gevorderd:

'De oorzaak hiervan ligt in het feit dat de regering nog niet gereed is gekomen met de nieuwe wet op de ziekenhuizen. Het wachten is dan ook op de uitspraak van de ziekenhuiscommissie, die zal beslissen of het enige protestantse ziekenhuis op de lijst van erkende ziekenhuizen zal worden geplaatst. Zo lang we hierover geen zekerheid hebben kan niet verder gehandeld worden.'⁴⁵

Uiteindelijk stelt men zich in 1968 de vraag:

'Is dit nog verantwoord? Kan het Belgisch protestantisme een zo groot project aan? En voorts: is het wel zinvol? Het is immers niet meer zo dat protestanten in andere ziekenhuizen slecht behandeld worden. Er zijn voldoende goede ziekenhuizen. (...) Na veel wikken en wegen is het bestuur tot de slotsom gekomen, dat het bouwen van een groot ziekenhuis niet verantwoord is.'⁴⁶

De eerste bouwvergadering vindt plaats op 23 maart 1970 maar het plan blijkt uiteindelijk niet realiseerbaar. Definitief is een belangrijke bladzijde in de geschiedenis van het Nederlandstalige Brusselse protestantisme omgeslagen...⁴⁷

GUY LIAGRE

IS SECRETARIS-GENERAAL VAN DE CONFERENTIE VAN EUROPESE KERKEN MET ZETEL TE GENÈVE. HIJ BEHAALDE EEN DOCTORAAT IN DE KERKGESCHIEDENIS AAN DE FACULTEIT VOOR PROTESTANTSE GODGELEERDHEID TE BRUSSEL. HIJ WAS PREDIKANT IN DE KERK VAN MENEN (1984-1990) EN TE BRUSSEL (1990-2005) ALVORENS HIJ IN 2005 VOORZITTER WERD VAN DE VERENIGDE PROTESTANTSE KERK IN BELGIË, EEN AMBT WAARVOOR HIJ IN 2009 WERD HERVERKOZEN.

⁴⁵ *Protestantse Kerkbode* 1-6-1965.

⁴⁶ *Protestantse Kerkbode* 1-8-1968.

⁴⁷ MEYBOOM (P), 'Het Protestants Christelijk ziekenhuis', in *De Stem*, 26-10-1973, p. 5.

ARCHIEFAANWINSTEN

VOORJAAR 2016

Vlag van de Katholieke Arbeiders Jeugd, *Door eigen werk sterk*, Anderlecht 1927 [coll. AMVB]

Archief van Edward De Jaegher [BE AMVB 337]

Edward De Jaegher (*1945) was actief als gemeenteraadslid (1976-2008) en schepen (1988-2001) van Schaarbeek. Het archief bevat documentatie en briefwisseling met betrekking tot de dossiers die hij als schepen en gemeenteraadslid behandelde en vragen die hij kreeg.

Archief van Ingrid Beetens [BE AMVB 338]

Ingrid Beetens was lid van de studentenclub De Vaganten van 1976 tot 1982. Ze was ook bestuurslid en volgde de vereniging daarna als oud-vagant. Het archief bevat documenten die door Ingrid Beetens werden bijgehouden i.v.m. de Vaganten. Een deel hiervan is bestuurdersarchief, een deel is documentatie. Het bestand bevat voornamelijk jaargangen van het tijdschrift *Extra-Vagant* en brieven.

Archief van Gorik Lindemans [BE AMVB 339]

Gorik Lindemans is onder andere schilder, fotograaf en videokunstenaar. In de jaren 80 legde hij zich enkele jaren toe op grafische vormgeving voor verschillende projecten. Het archief van deze periode werd voorheen bewaard door het Design museum Gent, maar kwam na herbestemming in het AMVB terecht. Het archief bevat naast publicaties en afgewerkte producten voornamelijk dossiers, concepten, ontwerpen en documentatie in verband met tal van grote en kleine projecten. Zo werkte Gorik als vormgever voor Rosas, Kaaitheater en De Munt. Hij illustreerde ook een aantal kinderboeken en ontwierp jaarlijks een eigen agenda. Van al deze zaken is dus niet alleen het eindproduct, maar ook het hele creatieve proces gedocumenteerd.

Vlaggen KAJ en JOCF Anderlecht

In Anderlecht mocht het AMVB begin maart drie vlaggen in ontvangst nemen van de familie Neiryndck. Lucien Neiryndck was van kindsbeen af lid van de KAJ Anderlecht Centrum. Op zijn 24e huwde hij met Lisette. Zij was lid van het Franstalige JOCF (Jeunesse Ouvrière Chrétienne Féminine) Anderlecht, waar in die tijd ook veel Vlaamse meisjes lid van waren. De familie Neiryndck organiseerde mee de jaarlijkse activiteiten van de oud-leden en aan hen werd het bewaren van de vlaggen toevertrouwd. Als laatst overgebleven leden, schonken zij nu deze drie fraaie vlaggen

aan het AMVB. Het gaat om de vlag van het JOCF (1925), de grote vlag van de KAJ (1927) en een kleinere erevlag van de KAJ, ter gelegenheid van de Romereis (1939).

Aanvullingen

Archief van de Beursschouwburg (videocollectie) [BE AMVB 308]

Het AMVB bewaart sinds 2013 het papieren archief van de Beursschouwburg. In het kader van een groot digitaliseringsproject van VIAA (Vlaams instituut voor archivering), werd nu ook audiovisueel archief overgedragen.

Archief van het Kaaitheater (videocollectie) [BE AMVB 148]

Het zelfde geldt voor het audiovisueel archief van het Kaaitheater, dat haar papieren archief reeds in 2004 aan het AMVB toevertrouwde.

Gorik Lindemans geeft uitleg bij de overdracht van zijn archief [coll. AMVB]

HET PUNT VERTROUWT ZIJN ARCHIEF AAN HET AMVB TOE

Marielle Zoon

Eén van de doelstellingen van het AMVB binnen deze beleidsperiode is het verankeren van zijn participatieve werking. Dit betekent dat het trajecten wil ontwikkelen die zijn publiek in staat moet stellen mee te werken aan de verdere ontsluiting van de erfgoedcollectie van het AMVB. En hoe kan ze dat beter doen dan met vrijwilligers van Het Punt (de Nederlandstalige Brusselse organisatie voor vrijwilligers) die het archief van hun organisatie zélf komen inventariseren. Een relaas van dit participatief project.

Met de verhuizing van Het Punt naar de Lakensestraat in Brussel moest een oplossing worden gezocht voor het archief van 15 jaar Het Punt in Brussel simpelweg omdat er geen plaats was voor de vele mappen, dozen, enzovoort.

Via contacten werd verwezen naar het AMVB, het Archief en Museum voor het Vlaams Leven te Brussel, bekend met het aanleggen en opslaan van Vlaamse Brusselse archieven. Een welkome en ideale manier om efficiënt alle informatie te behouden en te ontsluiten voor derden.

Het archief van Het Punt is een paar meter lang en is opgeslagen in het pand aan de Arduinkaai in Brussel. Met de hulp van een aantal vrijwilligers wordt het archief geordend zodat later op een zeer eenvoudige manier informatie kan worden opgezocht.

Het AMVB heeft een eerste grove indeling gemaakt en documenten gegroepeerd in omslagen die op hun beurt in archiefdozen werden gestopt. De vrijwilligers controleren een 15-tal dozen op die eerste ruwe beschrijving. Dit is de aanzet voor een inventaris. De beschreven stukken worden ingedeeld volgens een standaard archiefschema voor vzw's. zodat later gezocht kan worden naar correspondentie, promotie en campagnes, verslagen van bijeenkomsten en vergaderingen, persknipsels tot zelfs handgeschreven kattenbelletjes uit de afgelopen 15 jaar.

De volgende stap is het op punt stellen van de inventaris. Overal moet een datum bij staan (waar dat kan) en moet het erfgoed ontsloten zijn. Er wordt ook bepaald welke definitieve indeling gebruikt zal worden. Gebruiken we bijvoorbeeld een jaarlijkse indeling voor alle vergaderingen van de raad van bestuur, of gaan we ze toch per vergadering ontsluiten. Hiervoor doen we beroep op vrijwilligers met al meer ervaring in het archiveren. Ook het AMVB geeft ons hier een duwtje in de rug met een overzichtelijk stappenplan.

Eenmaal alles op papier tiptop in orde is, moeten de archiefdozen volgens die inventaris in diezelfde orde gezet worden. Dan hopen we dat we op al onze archiefvrijwilligers beroep te kunnen doen, want dit is een intensief werkje. In een later stadium kan er wellicht gekozen worden om alles te digitaliseren.

Riet Decuyper, stafmedewerkster bij Het Punt, begeleidt de vrijwilligers

‘Een organisatie is niet verplicht om een archief aan te leggen. Financiële stukken moeten gedurende een bepaalde periode worden bewaard. De informatie die wordt ontsloten naar het publiek vertelt heel wat over de campagnes van Het Punt en de promotie over het vrijwilligerswerk in Brussel. Persoonlijk, vanuit mijn studies Geschiedenis, vind ik het heel waardevol dat een organisatie haar collectief geheugen vastlegt. Het is geen gigantisch archief zoals de KVS bijvoorbeeld, maar we worden nu al verrast met leuke notities, de heuse organisatie die op poten werd gezet voor de viering van het 10-jarig bestaan, maar ook het opzetten van bijeenkomsten, vormingen etc. zijn een interessante weergave van een organisatie en haar werkzaamheden.

Als de inventaris éénmaal op poten staat, kunnen we alle stukken thematisch en chronologisch ordenen zodat ze openbaar worden. Studenten kunnen ze raadplegen voor een studie. Maar ook voor het personeel van Het Punt is het interessant om kennis te hebben van het verleden zodat het wiel bijvoorbeeld niet opnieuw moet worden uitgevonden.’

Op dit moment zijn reeds vier vrijwilligers actief. Vier verschillende mensen met verschillende achtergronden en andere motivaties om Het Punt te helpen met het ordenen van het archief. Op de ochtend dat ik langs kom, zit Riet samen met Herine een aantal mappen door te nemen. Riet controleert wat in de mappen zit en Herine voert de gegevens in op haar laptop.

‘We werken altijd met twee personen’, zegt Riet, ‘Ik ben er om eventuele onduidelijkheden te checken. Dat gaat dan voornamelijk over het toekennen van de juiste codes. Zo dadelijk zullen Luc en Ludwig aanschuiven en zal Luc samen met Herine verder werken, en zal Riet met Ludwig een nieuwe map beginnen. Liesbeth is er vandaag niet, maar die heeft al veel ervaring in het archief en kan zelfstandig aan de slag.’

In het gesprek met Herine ben ik benieuwd wat haar hier heeft gebracht. Herine is een dame die deze manier aangrijpt om haar Nederlands te verbeteren. Haar kleinzoon zit op een Nederlandstalige school en ook Herine wil deze taal beter onder de knie krijgen. Het werken met deze relatief kleine groep dwingt haar om wel te spreken in deze kleinere groep en meer omgeving. Je merkt dat ze zich ook steeds

meer op haar gemak gaat voelen naarmate het gesprek vordert en dat ze de taal al best goed beheerst.

Buiten de taal krijgt ze ook de mogelijkheid om zich meer te verdiepen in het werken met computers. Daarbuiten is het ook best gezellig om regelmatig met elkaar samen te zijn.

Buiten ga ik even koffie drinken met Luc, een man die in het Muntpunt al vrijwilligerswerk heeft gedaan. Toen de vraag van Het Punt kwam om te helpen het archief op poten te zetten, wilde hij graag een handje toesteken.

‘Ik ben op zoek naar een vaste baan’, zegt Luc. Hij heeft altijd gewerkt in de ICT en kent vele programmeertalen maar op een of andere manier lukt het hem nog niet om de juiste baan te vinden. Voorheen heeft hij als consultant bij diverse bedrijven gewerkt, ‘maar misschien is de leeftijd het feit dat ik er even tussenuit ben of dat ik me niet echt goed kan onderscheiden van andere? Ik weet het niet maar in de tussentijd probeer ik wel andere dingen te doen, zoals hier in het archief. Ik vind het best leuk en we zijn er op vrijdagochtend tussen 9 en 12 uur, dus zoveel tijd kost het niet en je helpt er andere mee! Twee vliegen in één klap, maar nu snel naar binnen’, zegt hij, ‘want er moet wel gewerkt worden.’

Bij terugkomst is ook Ludwig aangeschoven, een vrolijke jonge jongen die al goed bekend is bij Het Punt en al wat vrijwilligersklussen voor hen gedaan heeft. Zo heeft hij tijdens de Week van de Vrijwilliger het vrijwilligersonthaal gedaan op verschillende plaatsen in Brussel. Naar mensen toestappen en hen warm maken voor vrijwilligerswerk in Brussel, is voor hem heel tof. In de loop van het voorjaar en de zomer komen er nog meer acties, maar in de tussentijd helpt Ludwig graag mee om het archief klaar te krijgen.

Wat zijn de eisen om hier in het archief te werken?

Riet geeft aan dat er geen speciale voorwaarden zijn maar het is natuurlijk wel duidelijk dat je de Nederlandse taal voldoende machtig moet zijn. Je moet kunnen lezen waar de informatie over gaat om een juiste beschrijving toe te kennen. Om te weten waarover een document of een archiefstuk gaat, loop ik hier rond om meer duidelijkheid te geven.

En uiteraard moet je er wel plezier in vinden, om te encoderen, een inventaris te beschrijven en vaak te struikelen over een pak documenten waar je niet meteen weet waarover het gaat. Het moet een beetje kriebelen om dit soort vrijwilligerswerk te doen.

Een vruchtbare samenwerking met het AMVB en dan zie je maar dat ook hier vele handen licht werk maken.

MURIELLE ZOON
IS VRIJWILLIGSTER BIJ HET PUNT

GERUIS VAN PAPIER

HOE HET ARCHIEF WEER HOT MAKEN BIJ LEERKRACHTEN

Rien Dooms, Kaatje Dermaut, Jasmien Moerman

In het kader van het vak onderwijs- en onderzoeksopdrachten binnen de lerarenopleiding aan het CVO-COOVI te Anderlecht werken Rien Dooms, Jasmien Moerman en Kaatje Dermaut aan een project in samenwerking met het AMVB.

Rien als historicus (VUB), Jasmien als economiste (VUB) en Kaatje als germaniste (KU Leuven) zijn aan de hand van een onderzoek nagegaan hoe archief hot gemaakt kan worden in het onderwijs.

Dit is het relaas van hun ervaringen.

Kennismaking met het AMVB

In een eerste fase leerden we kennismaken met de educatieve activiteiten van het AMVB: we woonden een Kiddy Nocturne bij en leerden spelenderwijze de inspirende figuur van Karel Buls kennen, die voor het onderwijs in Brussel een belangrijke meerwaarde heeft. We assisteerden Kathleen De Blauwe bij een rondleiding op de Karel Bulstentoonstelling in het kader van Broodje Brussel en bogen ons tijdens een workshop over de vraag wat het belang van Karel Buls is voor het project Brede Scholen.

Wij bogen ons over de centrale vraag hoe we het archief aantrekkelijker kunnen maken voor leerkrachten en leerkrachten in spe, en het contact tussen leraars en het AMVB kunnen verstevigen. Een korte rondvraag bij leraars en medestudenten leerde ons immers dat menig student en leraar niet beseft welke meerwaarde het gebruik van archief en erfgoed kan zijn in de lespraktijk. Zoals een lector opmerkte: 'onbekend is onbemind'.

Archief en erfgoed in een pedagogisch-historisch kledje

Het gebruik van archief en cultureel erfgoed in het onderwijs is geen nieuw idee: al in 1880 vroeg het Belgische ministerie van Onderwijs de schoolhoofden om bezoeken aan provinciale en centrale archieven te organiseren en in 1912 werd in Frankrijk een omzendbrief gestuurd met aanbevelingen om archiefdocumenten in het vak Geschiedenis te gebruiken en deze archieven en musea ook daadwerkelijk te bezoeken.

Het AMVB biedt een schat aan informatie over het verleden. Het is de bewaarder van de Nederlandstalige cultuur in Brussel en leerde historische figuren kennen. De beelden, kranten, prenten geven ons een overvloed aan informatie uit een ver of minder ver verleden. Met zijn 350 verschillende artikelen, 3.000 catalogustitels, bijna 30.000 boeken, 1.000 objecten en een collectie van meer dan 10.000 affiches kan het AMVB de leerkracht een schat aan informatie bijbrengen. Om nog maar te zwijgen over de leerlingen...

Archief en de didactiek van de lespraktijk

Documenten, tekeningen, dagboeken, krantenartikelen kunnen de lezer iets vertellen dat je vaak met het best geschreven artikel of boek niet kan aanleren. Archiefdocumenten leren studenten de geschiedenis te interpreteren. Door het gebruik van historische stukken komen levens en geschiedenissen tot leven. Bovendien leren studenten hun kritische en analytische vaardigheden verder aan te scherpen: dankzij getuigenissen uit een ver (of minder ver) verleden leren leerlingen gebeurtenissen in perspectief te plaatsen.

In de lerarenopleiding worden didactische principes hoog in het vaandel gedragen. Dit zijn krachtlijnen die men in acht moet nemen bij het uitwerken van een les en zorgen voor zinvol, boeiend en duurzaam leren. De tijd van de strenge leraar die voor een klas verveelde studenten zijn les aframmelt, is reeds lang vervlogen. Wij laten u alvast kennismaken met enkele principes waarbij het gebruik van archief een troef kan zijn.

Het eerste principe is het aanschouwelijkheidsprincipe. In dit principe wordt, waar mogelijk, gebruik gemaakt van waarneming door zintuigen. Lessen dienen gevuld te zijn met beelden, tekeningen, film- en geluidsfragmenten. Aan de hand van aanschouwelijk materiaal probeert de leerkracht zoveel mogelijk verschillende zintuigen bij de leerlingen te prikkelen.

Bij het motivatieprincipe staat het spelenderwijs leren dan weer centraal. Leerlingen leren sneller en grondiger wanneer ze gemotiveerd zijn. Motivatie ligt aan de basis van een succesvol leerproces. Door de pedagogische activiteiten van het AMVB, zoals het moordspel: 'Wie vermoordde de archivaris?' en de Nocturnes voor jong en minder jong, leren de leerlingen kennismaken met het rijke cultuurerfgoed.

Ook het activiteitsprincipe valt hier niet weg te denken. Activiteit, onder welke vorm dan ook is belangrijk bij het leerproces. Onder actief zijn verstaan we niet enkel oefeningen maken, bewegen en de handen gebruiken maar evenzeer het

stimuleren van de denkactiviteit. Aan de basis ligt de fundamentele behoefte tot exploratie, onderzoek en leren.

Vakoverschrijdende eindtermen

Vakoverschrijdende eindtermen, ook wel VOET-termen genoemd, zijn minimumdoelen die niet specifiek behoren tot een vakgebied, maar onder meer door middel van meerdere vakken of onderwijsprojecten worden nagestreefd. Elke school heeft de maatschappelijke opdracht de vakoverschrijdende eindtermen bij de leerlingen na te streven. De VOET-termen worden vastgelegd per graad of globaal voor het secundair onderwijs. Voor ons onderzoek gaan we wat dieper in op twee VOET-termen.

Mediawijsheid is de vaardigheid om bewust, kritisch en verantwoord met media om te gaan. Het heeft niet enkel betrekking op ICT-vaardigheid. Door in contact te komen met bronnen leren leerlingen kritisch te reflecteren bij het verwerken van nieuwe informatie.

Een andere VOET-term binnen het secundair onderwijs is het kritisch denken. Leerlingen moeten gegevens, handelwijzen en redeneringen ter discussie stellen aan de hand van relevante criteria. Zij worden ook geacht om onderwerpen te benaderen vanuit verschillende invalshoeken.

In het kader van de VOET-termen is het AMVB bijgevolg ook een ideale partner voor leraar én leerling.

Archief, enkel voor het vak geschiedenis?

Uiteraard valt archief niet weg te denken bij de lessen geschiedenis. Om het belang en het nut van archief te kunnen aantonen bij de verschillende vakgebieden, hebben we elk binnen ons domein een les uitgewerkt. Bij elke les wordt op een ludieke manier gewerkt met archief. Op deze manier hopen we de drempel bij de leerkrachten te verlagen om archief te gebruiken in de lessen en geschiedenis tastbaar te maken bij leerlingen. Oordeel gerust zelf...

Archief, ook voor het vak economie!

Economie, u weet wel, dat vak met al die cijfertjes en saaie theorieën. Gelukkig denkt niet iedereen er zo over. En als u er toch zo over denkt dan is het tijd om die mening wat bij te schaven. Het belang van economie in ons dagelijks leven en onze maatschappij is niet te onderschatten. Het is daarom interessant als je iets afweet van zaken zoals lonen, beleggingen, inflatie, arbeidsovereenkomst, beurs, boekhouding, buitenlandse handel en werkloosheid. Maar hoe brengen we leer-

lingen tot dit inzicht? En hoe linken we de leefwereld van leerlingen aan al deze onderwerpen?

Om terug te koppelen naar de didactische principes, motivatie is heel belangrijk. Leerlingen motiveren is niet altijd even eenvoudig. Na een zoektocht in het AMVB kwamen we tot een leuk idee om te verwerken in de les rond inflatie. In een economie kunnen de prijzen van goederen en diensten veranderen. Men spreekt van inflatie wanneer de prijs van een denkbeeldige mand met vooropgestelde goederen en diensten stijgt. Met andere woorden is een euro bij inflatie minder waard dan ervoor. Onder andere voedsel, drank en tabak worden opgenomen bij het berekenen van inflatie.

Het AMVB biedt onderdak aan een collectie oude prijslijsten van bekende cafés in Brussel. Onderstaande afbeelding toont een oude prijslijst van de brasserie Horta in het stripmuseum in de Zandstraat. Deze prijslijst dateert van de jaren 80 [afb. 1].

Ook de oude prijslijsten van Le Grand Café en de Sint-Gorikshallen maken deel uit van de collectie [afb. 2-4].

Het is belangrijk om leerlingen te kunnen aantonen hoezeer de prijzen zijn gestegen in vergelijking met vroeger. Quotes van grootouders zoals 'In mijn tijd was alles nog veel goedkoper' klinken iedereen bekend in de oren, maar enkel door te zien kan men geloven.

Deze oude prijslijsten laten leerlingen op een creatieve en leuke manier toe kennis te maken met inflatie en de waarde van geld. Hier is het mogelijk om de klas op uitstap te nemen naar Brussel. De leerlingen kunnen dan opgesplitst worden in verschillende groepjes waarbij elk groepje de opdracht krijgt de prijslijst van een bepaald café te gaan bestuderen. Nadien kan er klassikaal overlopen worden wat de leerlingen tijdens de zoektocht allemaal hebben ontdekt.

Leerlingen leren op die manier kritisch denken en zijn actief en gemotiveerd bezig. Uiteraard zijn didactische uitstappen niet altijd mogelijk. Door de vele schoolvakanties, schoolreizen en andere uitstappen zitten de meeste leerkrachten onder tijdsdruk. Alle leerstof moet gezien worden voor het einde van het jaar. Dan is het natuurlijk mogelijk om foto's te laten zien van de oude prijslijsten en deze aan de hand van recentere prijslijsten te vergelijken.

Er kan op verschillende manieren gewerkt worden met deze leuke collectie. Zowel binnen als buiten de muren van de school. Benieuwd naar andere collecties, filmfragmenten of oude documenten die je voor een les economie kan gebruiken? Het aanbod van het AMVB gaat nog veel verder.

Het AMVB als schatkist voor het vak Geschiedenis

Vertrekkende van 2 lesideeën, 'De Vlaamse Beweging' en 'Wereldtentoonstellingen in België', bezocht ik de site van het AMVB. Met behulp van zowel het archievenoverzicht als de Adlib-catalogus, waar o.a. kan worden gezocht op trefwoorden, ging ik op zoek naar verzamelingen die me hierbij konden helpen. De archivariissen van het AMVB legden deze vervolgens voor me klaar. Ook staan zij steeds ter beschikking om suggesties te doen met betrekking tot interessante archiefstukken die voor bepaalde lesonderwerpen gebruikt kunnen worden.

De Vlaamse Beweging

De les over de Vlaamse Beweging gaf ik in het Koninklijk Atheneum Koekelberg, aan een 5^e middelbaar (ASO). Een belangrijk thema in deze les vormden de verschillende taalwetten in België en de naleving ervan. Deze taalwetten geven de richtlijnen over het gebruik van het Nederlands in domeinen als bestuur en onderwijs. Verschillende archiefstukken vormden interessante bronnen waaruit leerlingen lesdoelstellingen konden afleiden. Zo was er de brief van het Nationaal Vlaams Verbond, van 2 oktober 1898, gericht aan de Leopold II. Uit deze bron blijkt het geloof in onze vorst, alsook een nood aan bevestiging voor het naleven van de taalwetten in België [afb. 6].

Andere archiefstukken toonden aan dat de taalwetten niet steeds werden nageleefd. Zo bevond zich in een van de verzamelingen een exemplaar van een verslag van het vragenuurtje in het Belgische parlement uit 1909. Hieruit mag blijken dat de taalwetgeving toen al een heikel punt was in de Belgische politiek. Het interessante is dat je niet alleen foto's en scans in de klas kan gebruiken maar dat je ook ter plaatse kan gaan met leerlingen in het AMVB en ze in de verzamelingen kunnen zoeken naar relevante informatie. Op die manier geef je de leerlingen de kans om zelf archiefstukken ter hand te nemen en op die manier kunnen ze de bronnen als het ware voelen.

Een andere verzameling, met uitgaven uit de jaren 60 van het Vlaams Onderwijscentrum Brussel, was ook heel bruikbaar ter illustratie van de moeilijke verhouding tussen Nederlandstaligen en Franstaligen in Brussel. De kranten en brochures die dit Onderwijscentrum naar de bewoners van Brussel stuurde bevatten teksten als 'Ouders laat uw kinderen niet geestelijk verminken in Franse klassen'. Deze werden door Franstaligen regelmatig teruggestuurd, beschreven met anti-Vlaamse en pro-Franse teksten. [afb. 5 en 7]

Wereldtentoonstellingen in België

Het archief van het AMVB bevat verschillende verzamelingen met archiefstukken die betrekking hebben op de Wereldtentoonstellingen in België: krantenknipsels, brochures, foto's...

Er is zoveel materiaal voorhanden ter plaatse dat de leerlingen hier makkelijk opdrachten kunnen uitvoeren: welk paviljoen deed wat, welke landen namen deel en welke niet, wat was mode in die tijd, welke waren de nieuwigheden, hoe berichtten de kranten hierover? Er kunnen linken worden gelegd naar de Koude Oorlog, de sfeer in het interbellum, Congo, ... Leerlingen kunnen in groepjes worden verdeeld en werken per thema, per land, per jaar, ... Een creatieve leerkracht kan aan de hand van deze verzamelingen tal van lesonderwerpen behandelen met een verscheidenheid aan werkvormen. [afb. 8-12]

Het behandelen en interpreteren van bronnen heeft een centrale plaats in de leerplannen van het geschiedenisonderwijs in Vlaanderen. Leerlingen gebruik laten maken van het archief van het AMVB past hier perfect in. Bovendien worden vakoverschrijdende eindtermen zoals mediawijsheid hierdoor aangescherpt. Leerlingen kunnen rechtstreeks (ter plaatse op het AMVB) of onrechtstreeks (door foto's en scans) gebruik maken van tal van bronnen die moeilijk, of helemaal niet, op andere plaatsen te vinden zijn. Kortom, het archief van het AMVB kan een grote meerwaarde betekenen voor de leerkracht geschiedenis in Vlaanderen.

Lesvoorbereidingen van toen en nu

Ook voor de vakken Nederlands, Engels en cultuurwetenschappen ontsluit het AMVB zijn geheimen. Ik ontdekte heel wat bronnen die onmiddellijk in de lespraktijk kunnen worden gebruikt: artikels en afbeeldingen, maquettes en theaterkostuums als getuigen van het rijke theaterleven in Brussel, kostbare kranten uit de Eerste Wereldoorlog, tijdschriften over de diverse dialecten die België rijk is (Brussels, Leuvens, ook zelfs het West-Vlaams), boeken die kinderspelletjes in de jaren 20 beschrijven, ...

Opmerkelijk is dit logboek van Félicien Deveene, leraar in het tweede middelbaar, voor het schooljaar 1878 - 1879 [afb. 13]. In deze agenda beschrijft hij zijn lesactiviteiten tijdens het schooljaar 1878-1879: lesonderwerpen, doelstellingen, observaties, huiswerk, toetsen...

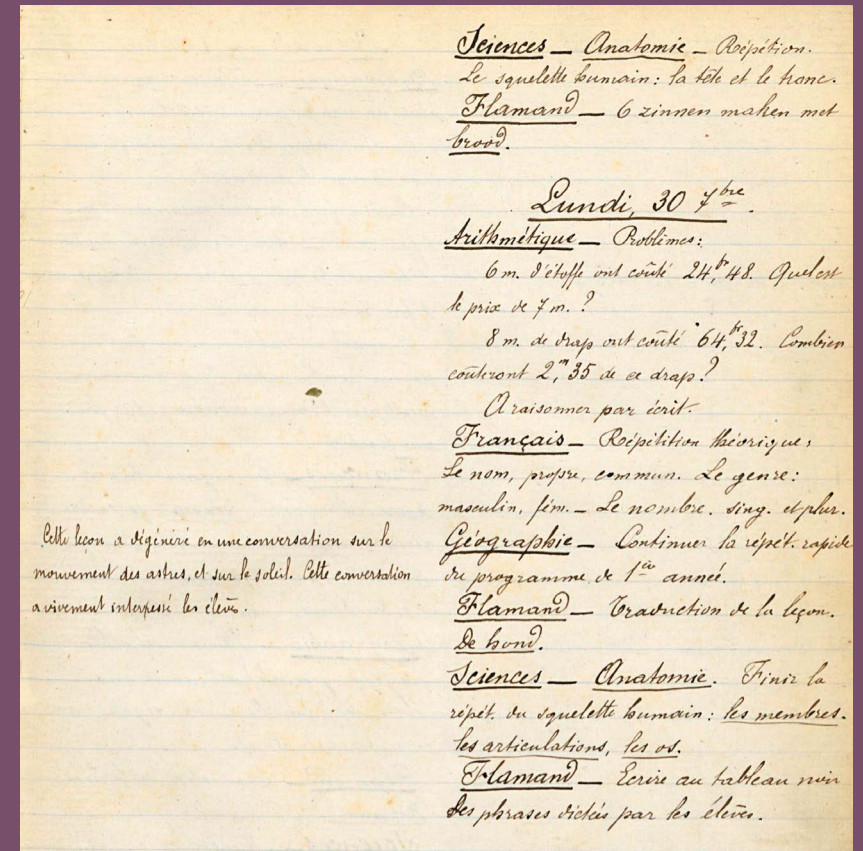
Ondanks de vele transformaties die het onderwijs in België heeft ondergaan, bestaan voor de leerkracht nog steeds heel wat overeenkomsten met de hedendaagse lesvoorbereidingen, didactische doelstellingen, evaluaties, remediëring, herhaling. Een parel van een document dat niet zou misstaan in de lessen Vakdidactiek.

Besluit

Uit bovenstaande voorbeelden moge blijken dat de bronnen van het AMVB van onschatbare waarde zijn voor de huidige en toekomstige generaties. Archief en erfgoed in het onderwijs hoeven zich niet tot het vak geschiedenis te beperken.

Om het AMVB zijn onmisbare plaats in het Nederlandstalige onderwijs te laten bestendigen en het gebruik van historische documenten hot te houden, pleiten wij voor duurzame samenwerking tussen het AMVB en de Lerarenopleiding onder de vorm van concrete online beschikbare lesvoorbereidingen.

[8] Affiche over vijf eeuwen Kunst, Wereldtentoonstelling 1935

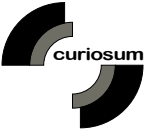
[9] Het Laatste Nieuws, vrijdag 18 april 1958

[10-12] Brochures van en over Expo '58

[13] Pagina uit het logboek van Félicien Deveen voor het schooljaar 1878 - 1879

[AMVB]

MYSTERIES ONTRAFELEN OM MYSTERIES TE ONTDEKKEN

Patricia Quintens

Twee erfgoedstukken uit de collectie van het AMVB worden nu gerestaureerd, nl. het schilderij van de Koninklijke Toneelmaatschappij De Noordstar en het kroontje van diezelfde vereniging. Een reden dus om verder onderzoek te doen naar de opdrachtgever, de ontwerper en de kunstenaar van deze twee kunstwerken. We willen ook achterhalen wanneer deze erfgoedstukken aan het AMVB werden geschonken en wie de schenker was.

Zoektocht naar een schilder

Zolang ik mij herinner heeft er altijd al een groot vierkantig schilderij van *De Koninklijke Toneelmaatschappij De Noordstar* in het AMVB gehangen.¹ [afb. 1]

Het schilderij stelt centraal een vrouw voor met een roze jurk die een ster boven haar hoofd heeft. In haar rechterhand houdt ze het dramamasker vast terwijl ze over haar linkerschouder een stok vasthoudt met aan het uiteinde een nar. Links en rechts van haar schouder staat een datum geschilderd: 1872. Rondom deze figuur staat de titel van de vereniging KONINKLIJKE TOONEELMAATSCHAPPIJ DE NOORDSTAR. Boven deze cirkel wordt een kroontje afgebeeld met daarachter de tekst Brussel. Links en rechts nog twee toneelmaskers, respectievelijk de zinnebeelden van 'blijspel' en 'treurspel' of 'commedia' en 'tragedie', omringd met lauwerkransen en telkens twee achthoekige sterren. Linksonder een tamboerijn met twee rozen en een palmtak en rechtsonder een drinkschaal ook met twee rozen en een palmtak.

Uit deze twee zinnebeelden komen twee rechterarmen die elkaar een hand geven onderaan in het midden van het schilderij. Het schilderij is niet gedateerd en ook niet gesigneerd. De zoektocht kan beginnen.

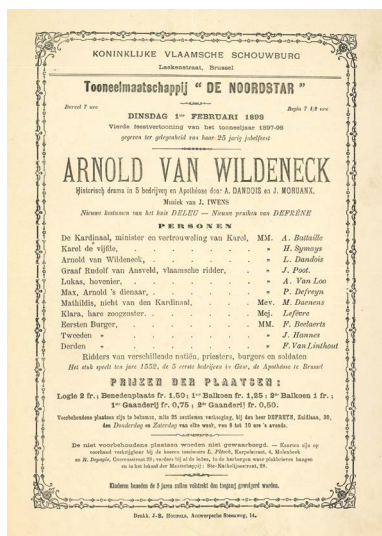
Het schilderij draagt de titel 'Koninklijke' wat moet betekenen dat de maatschappij al minstens 25 jaar bestond toen het schilderij werd gemaakt. De Noordstar werd opgericht in 1872. Dat staat geschilderd op het doek. Het doek kan dus niet ouder zijn dan 1897. In één van de verslagboeken² werden volgende verwijzingen teruggevonden: 'Op de Bestuursvergadering van woensdag 2 februari 1898 wordt de brief van de burgemeester Karel Buls voorgelezen waarin deze laatste de Noordstar felici-

[1] August Bourotte, *Koninklijke Toneelmaatschappij De Noordstar*, 1912 [AMVB CO 100]

¹ 1,50 x 1,50 m zonder lijst; 1,70 x 1,70 m met lijst

² BE AMVB 078_ NoordstarBr_VB_1896, digitaal verslagboek 11 mei 1896, p.74 - 75

[2] Arnold Van Wildeneck door Tooneelmaatschappij De Noordstar, programma, 1 februari 1898 [AMVB]

teert met “de verheffing der Noordstar tot koninklijke maatschappij...” en op de Bestuursvergadering van zondag 14 februari 1898: ‘De voorzitter geeft lezing van den brief van Z.M. den Koning [Leopold II] waardoor zij tot Koninklijke Maatschappij verheven wordt. Voorzitter heeft dezen brief prachtig doen inlijsten hetgeen hij aan de maatschappij ten geschenke aanbiedt.’

Deze brief is jammer genoeg nog niet teruggevonden. De Noordstar heeft dus naar aanleiding van haar 25-jarig bestaan na 1 februari 1898 haar titel van ‘Koninklijke’ gekregen van koning Leopold II. Dit is ook te lezen in het programma van de opvoering Arnold Van Wildeneck. [afb.2]

Stilistisch gezien moet het schilderij ergens begin 20^e eeuw worden gedateerd. Verder onderzoek in het tijdschrift van De Noordstar bracht de kunstenaar aan het licht. Naar aanleiding van het 40-jarig bestaan van de Koninklijke toneelmaatschap-

pij ontving de vereniging een nieuwe vlag. Dat is dus in 1912. In het maandblad staan twee verwijzingen naar een dundoek.

In het programma van het jubeljaar staat vermeld: ‘In de loop van den maand Juli of Augustus zal er een stoet gevormd worden... In den naam van de Eereleden en de Dames der leden, zal de heer Burgemeester [Karel Buls] een prachtig vaandel aan de maatschappij overhandigen, geteekend door den beroemden kunstschilder August Bourotte, ons eereid.³

In een ander nummer van dit maandblad, in hetzelfde jaar staat: ‘... [dank] aan het Staatsbestuur voor zijne gewaardeerde bijdrage voor het aanschaffen onzer kunstvaan; aan ons geacht Eereid, kunstschilder Bourotte, die ons een prachtig ontwerp van kunstvaan heeft geleverd; ...’⁴ [eigen onderstrepingen]

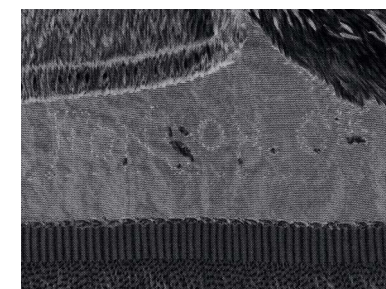
De correcte terminologie voor het dundoek wordt hier door elkaar gegooid, vaandel en kunstvaan. Het is duidelijk dat het hier gaat om de banier van De Noordstar

³ De Noordstar. Maandblad, jg. 14, nr. 157, februari 1912, s.p.

⁴ De Noordstar, Maandblad, jg. 14, nr. 162, juni-juli 1912, s.p.

die in februari 2002 door de voorzitter van de vereniging, de heer Luc Collin, overhandigd werd aan het AMVB, samen met een andere vlag van een recentere datum en een vlaggentop in de vorm van een kroontje. [afb.3] Het ontwerp van de banier is identiek aan het schilderij dat momenteel wordt gerestaureerd. De kunstenaar van het schilderij is dus August(e) Bourotte (Brussel, 1853 – Watermaal-Bosvoorde, 1943) erelid van De Noordstar en ontwerper van de nieuwe banier. De banier zelf werd gemaakt in het atelier Fonson & Cie. [afb.4]. Dit atelier komt verder nog ter sprake. In 1922 hing het schilderij in de Koninklijke Vlaamse schouwburg. Een foto tijdens de

[3] Banier van de Koninklijke Tooneelmaatschappij De Noordstar [AMVB CO 032]

[4] Negatiefdetail van de rechter onderhoek van het banier, met de vrijwel onleesbare letters FONSON C^{1E}

overhandiging van de Eerste Landjuweelprijs in 1922 door commandant Noirsain in aanwezigheid van Jef Mennekens senior en Herman Teirlinck toont het schilderij aan de muur.⁵ [afb. 5]

Verwerven

Maar wanneer verwierf het AMVB het schilderij en wie was de schenker? Een tweede zoektocht begon. Ditmaal werden de jaargangen van *Tijdingen*, het periodieke tijdschrift van het AMVB (tot 2007), en de inkomboeken uitgepluisd. In deze bronnen werden geen sporen teruggevonden van een schilderij. Het schilderij zelf werd een eerste maal ingeschreven in 2002 en kreeg collectienummer CO 0100. In *Tijdingen* was geen spoor terug te vinden. Het schilderij moet ergens tussen 1979 en 1983 zijn binnengekomen. De personeelsleden die het langst werkzaam zijn bij het AMVB (sedert 1989) hebben het altijd weten staan in de kelder van het AMVB in de Visverkopersstraat. Navraag bij gepensioneerde werknemers leverde ook niets op. Een oude foto van de tentoonstelling *100 jaar Brussels amateurtoneel – 10 jaar CBA* uit 1983 in de Spiegelzaal van het gemeenschapscentrum De Markten waar het AMVB in de beginjaren tot 1985 gehuisvest was, toont wel het schilderij.

Was het toen in bezit van het CBA (Centrale van het Brusselse Amateurtoneel)? En waarom werd het nooit ingeschreven? Het mysterie van de schenker blijft. Maar tijdens deze zoektocht stootte het AMVB op nog een mysterie. In het maartnummer van *Tijdingen* 1982⁶ schreef Dis Verstraete, toenmalig afgevaardigd beheerder van het AMVB, het volgende: 'Vanuit een oud lokaal kregen wij het oud vlaggedoek van de Toneelkring De Noordstar'. Vreemd. De twee dundoeken die het AMVB van De Noordstar verwierf, werden in 2002 overgedragen door de voorzitter Luc Collin. Over een andere, derde vlag is niets geweten. Gaat het hier om een verloren vlag? In 1984 was Mientje Pelosie (1984-1989) voorzitter van De Noordstar, zij volgde haar man Jean Dekeuleneer (1967-1984) op. Volgens Luc Collin zou het oude lokaal kunnen verwijzen naar het lokaal in De Cosy Corner⁷ op de hoek van de Arduinkaai en de Lakensestraat, vlak naast de KVS. Dat café werd toen verbouwd. Zou het kunnen dat men zich hier vergist heeft en het schilderij omschreven heeft als 'vlaggedoek' omdat het banier een identieke kopie is? Verder onderzoek dringt zich hier op.

⁵ BEKAERT (Fernand), *Vijftig jaar koninklijk landjuweel. 1922 – 1972. Een overzicht*. Sint-Martens-Latem, 1980, p. 251.

⁶ VERSTRAETE (Dis), 'Schenkingen', in *Tijdingen*, 3, 2, maart 1982.

⁷ Nu Café Théâtre

[5] De eerste Landjuweelbeker met op de achtergrond het schilderij van De Noordstar, uit F. BEKAERT, *50 jaar koninklijk Landjuweel, 1922 – 1972*, Sint-Martens-Latem, 1980)

En het kroontje ...

Het kroontje [afb.6] dat samen met de banier in het koffertje [afb.7] zat, werd begin dit jaar gerestaureerd door Françoise Urban (zie ook het volgende artikel in deze *Arduin*).

Maar wie was de maker van het kroontje en wanneer werd het besteld of gemaakt? Een volgend onderzoek diende zich op. Het guldenboek van De Noordstar werd uitgepluisd. Zonder resultaat.

Dan het eerste briefwisselingsboek⁸ fouilleren dat begint vanaf 15 november 1884. Hierin werd een brief genoteerd van de secretaris Janssens van De Noordstar, gericht aan de heer Auguste Fonson, ereid van De Noordstar, waarin Janssens Fonson bedankt voor 'la splendide Couronne que vous lui (La Société Dramatique Le Noordstar) avez faite, l'honneur de lui offrir lors de notre entrée triomphale du 7 avril dernier' [afb.8].

We noteren zaterdag 31 mei 1884. Deze triomfantelijke stoet was naar aanleiding van de overwinning van de toneelwedstrijden te Kortrijk en te Lier.

Gaat het hier om het kroontje?

August Fonson was de eigenaar van een heel gekend edelsmeedkunstatelier in de Fabriekstraat 49-51 in Brussel waar naast een atelier voor militaire versieringen, medailles en eretekens ook een borduuratelier was gevestigd.

In *Arduin 8* werd de firma Fonson & Co uitvoeriger besproken.⁹

⁸ BE AMVB 78 – 002 De Noordstar; Tussen 1872 en 1884 heeft het AMVB (nog) geen verslagboek of briefwisselingsboek.

⁹ QUINTENS (Patricia), 'Over penningen en medailles, insignes en pins van het AMVB...' in *Arduin*, 8, 8 november 2010, p.52-53.

[6] Het kroontje als vlaggenkop van de Koninklijke Toneelmaatschappij De Noordstar [AMVB CO 1015]

[7] Valies waarin het kroontje, de banier en enkele sierlinten werden bewaard [AMVB CO 1682]

n-30

Bruxelles le 31 mai 1884

Monsieur Fonson

La Société Dramatique „De Noordstar„ m'a chargé de vous adresser ses plus chaleureuses remerciements pour la splendide Couronne que vous lui avez faite l'honneur de lui offrir lors de notre entrée triomphale du 7 Avril dernier.

La manière délicate avec laquelle elle nous fut donnée nous a agréablement impressionnés et en augmente la valeur à nos yeux. Aussi.

Monsieur Fonson ce cadeau sera religieusement gardé par notre Cercle et formera un des plus précieux souvenirs des témoignages de sympathies qui ont marqués notre succès et notre entrée à Bruxelles.

Ce sont des remerciements bien tardifs, mais vous sans nul doute et j'avoue avec raison, mais je vous en prie, Monsieur n'accusez pas la Société, c'est moi seul qui en suis cause, mission m'en avait été donnée dès la 1re séance et c'est par un impardonnable oubli de ma part que ce devoir de reconnaissance n'a pas été accompli à temps.

Veillez agréer, Monsieur Fonson, mes humbles excuses et croire aux sentiments de gratitude qui nous unissent

Au Nom de la Société „De Noordstar„
Le Secrétaire

A. Janssens

A Monsieur Fonson, Membre d'honneur de notre Cercle - Rue des Fabricques
Bruxelles

[8] Dankbrief van de heer Janssens, secretaris van De Noordstar aan August Fonson, 31 mei 1884 [BE AMVB 078]

Het intussen gerestaureerde kroontje, bleek uit drie stukken te zijn samengesteld: de ster, het kroontje en de lauwerkrans.

Werd het kroontje eerst gemaakt en gebruikt voor andere doeleinden dan de vlaggen-top? En wanneer werden de twee andere delen dan gemaakt? Het kroontje zonder ster en lauwerkrans komt overal terug. Het flankert het schilderij, het is terug te vinden met rood- en groenkleurige steentjes op de banier [afb. 9]. Ook op de bavet van de deken staat het kroontje met groen- en roodkleurige steentjes [afb. 10]. Verder vinden we het kroontje op de knoopsgatversieringen [afb. 11] en op het frontispies van het tijdschrift en het briefhoofd van de vereniging [afb. 12]. Verder onderzoek kan misschien antwoord brengen.

9 | 11 Het kroontje: [9] detail van de banier De
10 | 12 Noordstar en [10] van de bavet van de
deken (voorzitter) van de Noordstar.

Het kroontje met de vijfpuntige ster:
[11] knoopsgatversiering [AMVB CO 859] en
[12] briefhoofd van de koninklijke
toneelmaatschappij De Noordstar [BE AMVB 078]

En wat met de ster

De achthoekige ster is terug te vinden op het kroontje (1897) [afb.7], het schilderij (1912) [afb.1] en de banier (1912) [afb.3]. Hoewel de ster achter het hoofd van de vrouw een bizarre vorm vertoont, gaat het hier om een 'open geplooid' achthoekige ster. De restauratie van het schilderij zal duidelijkheid brengen over de gele kleur. Wanneer werd de ster aan het kroontje toegevoegd? En welke symbolische betekenis heeft een achthoekige ster? Op de bavet van de deken (s.d.) [afb.13 en 14] en op de knoopsgatversieringen (s.d.) [afb.11], alsook op het briefhoofd en het ledenblad (tot 1928, jg.30) is de vijfhoekige ster terug te vinden [afb.12].

Waarom is de ster op deze voorwerpen en documenten anders dan die op het schilderij, het kroontje en de banier? De vijfhoekige of vijfpuntige ster is een van de oudste symbolen van de wereld met een heel geladen symboliek. Zij werd door vele instituties en firma's gebruikt. En waarom is er een tekst verdwenen op de bavet en werd er een slingerversiering met gele draad overgenaaid? [afb.15 en 16]

En waarom werd de geborduurde naam van Fonson & Cie op de banier verwijderd? [afb.4]

Allemaal vragen voor verder onderzoek.

Conclusie: oplossingen, nieuwe mysteries of dwaalsporen

Onze zoektocht naar de makers van het schilderij, de banier en het kroontje is volbracht. Het kroontje werd in 1884 gemaakt door het atelier van Fonson & Cie in de Fabriekstraat 49-51 te 1000 Brussel. De kunstenaar van het schilderij was Auguste Bourotte en naar dat ontwerp werd de banier gemaakt wederom door het atelier van Fonson & Cie. Beiden dateren van 1912. Hiermee heeft De Noordstar weer een stuk van zijn mysteries vrijgegeven. Maar andere zijn er weer voor in de plaats gekomen. Sommigen daarvan zijn de moeite voor verder onderzoek, andere zijn dan weer dwaalsporen die waarschijnlijk tot niets zullen leiden.

Linkerpagina: [13] Bavet van de deken van de koninklijke toneelmaatschappij De Noordstar [AMVB 124.583-5] [14] [15] en [16] Details van de bavet van De Noordstar

1 | 2 [1] Optocht van toneel- en
3 | 4 muziekverenigingen naar aanleiding
5 | van het 75 jarig bestaan van de
Brabantse Leeuw van Elsene, detail
met de banier en vlaggentop van de De
Noordstar
[2] Het kroontje vóór de restauratie
[3] Vuil en corrosie op het voorwerp
[4] Twee legeringen voor de achthoekige ster
[5] Slecht soldeertin en snelbinders
houden het kroontje aan elkaar
[AMVB]

RESTAURATIEVERSLAG VAN EEN KROONTJE

Françoise Urban en Patricia Quintens

Bij de overdracht van het erfgoed van de Koninklijke Toneelmaatschappij De Noordstar door Luc Collin in 2002 ontving het AMVB naast het archief ook realia waaronder twee vlaggen en een kroontje [CO 1015]. Het is dit laatste object dat gerestaureerd werd en waarvan u hier een verslag kan lezen.

Vóór de behandeling

Het kroontje diende als vlaggentop van de banier (zie ook het vorige artikel in deze *Arduin*) en was een onderdeel van een groter geheel¹ [afb. 1]. Zowel de medaillekroon alsook de horizontale en verticale metalen stok die op de afbeelding te zien zijn, zijn echter verdwenen. Alleen het kroontje en de banier bleven over.

De vlaggentop bestaat uit drie delen: een achthoekige ster, een kroontje en een lauwerkrans. Het kroontje bestaat uit verguld metaal en is versierd met groene en rode steentjes en pareltjes, de kleuren van Brussel. Het kroontje verkeerde in slechte staat en vertoonde sporen van oude restauraties die slordig waren gebeurd [afb. 2]. De vlaggentop werd in die slechte toestand van ontvangst een eerste maal tentoongesteld op de tentoonstelling *Hoog waait de vlag. Banistiek van Vlaamse verenigingen in het Brusselse tijdens de 19^e en 20^e eeuw* (17 april – 30 september 2002) in het AMVB.

Pas in 2015 besloot het AMVB het kroontje te laten restaureren. De vlaggentop vertoonde verschillende problemen. Het geheel was vuil en oppervlakkig gecorodeerd daar waar er geen vergulding of vernis meer bestond [afb. 3]. Het verschil van kleur bij de ster kwam waarschijnlijk door het gebruik van twee verschillende legeringen [afb. 4]. Alle banden van het bovenste deel van het kroontje waren niet meer aan de hoofdband vast gemaakt [afb. 5]. Ze waren in het verleden slordig met soldeertin aan elkaar gesoldeerd maar blijkbaar niet solide genoeg want ze werden terug vastgemaakt met groene binders.

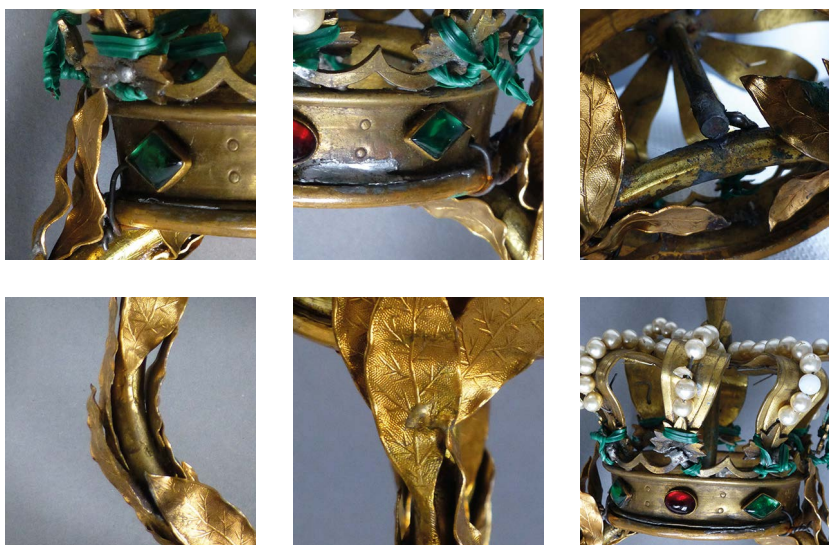
¹ Foto naar aanleiding van het 75 jarig bestaan van de Koninklijke Toneelmaatschappij De Brabantse Leeuw van Elsene. Merk op dat de banier van de koninklijke toneelmaatschappij De Noordstar het enige dundoek is dat in spiegelbeeld staat afgebeeld.

Ook de onderste ring van het kroontje was met soldeertin aan elkaar gesoldeerd maar kwam na een tijd los en werd daarom met ijzerdraad bij elkaar gehouden [afb. 6 en 7].

De as van de achthoekige ster was losgekomen en verplaatst [afb. 8].

Sommige blaadjes werden ook met lood-tin terug vast gesoldeerd. Twee blaadjes ontbraken [afb. 9 en 10].

Een groot aantal pareltjes waren oppervlakkig versleten, het parelmoer was gedeeltelijk weg of hing niet meer aan de parel vast, één parel ontbrak zelfs [afb. 11].

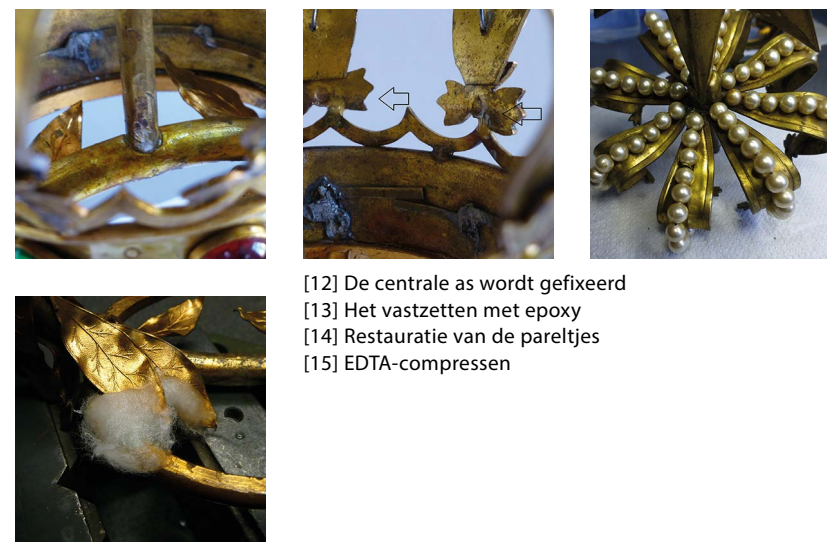
[6] [7] IJzerdraad aan de ring en [8] as van de achthoekige ster
[9] Een ontbrekend blaadje; [10] soldeertin en [11] beschadigde pareltjes

De behandeling

Alle resten van het soldeertin werden verwijderd behalve op sommige blaadjes waar het risico om de oppervlakte te beschadigen te groot was.

De centrale as van de achthoekige ster werd terug in het midden geplaatst en vast gemaakt met epoxy [afb. 12]. Verder werden alle banden aan de hoofdband terug vastgemaakt en bevestigd met een puntje epoxy [afb. 13]. De onderste ring werd aan het kroontje vastgemaakt met Paraloid B72, een kunsthar. Waar de verbinding met lood-tin nog noodzakelijk was – enkel tussen de blaadjes – werd het soldeertin behouden en schoongemaakt. De laag parelmoer van één parel werd terug op de parel gelijmd. De ontbrekende parel werd vervangen. [afb. 14]

Het geheel werd schoongemaakt. De vergulde delen werden ontdaan van stof en ontvet met alcohol. De oppervlakkige corrosie op het messing werd weggenomen met EDTA-kompressen en Cu 13 (een complexe verbinding Ph 7 met poetsmiddelen) welke vooral gebruikt werden op de hoofdband en de ster [afb. 15].

[12] De centrale as wordt gefixeerd
[13] Het vastzetten met epoxy
[14] Restauratie van de pareltjes
[15] EDTA-compressen

De 8 banden werden met alcohol gereinigd. Daar waar het metaal bloot en geoxideerd was, werd gewerkt met Cu 13 (een vloeibare metaalkleurige inkt). De hoofdband met de gekleurde steentjes en de ster kregen een eerste beschermende laag van Paraloid B72. Daarna werd een laag Golden MSA aangebracht. Het nog zichtbare soldeertin, het blote metaal van de 8 banden alsook het kroontje werden geretoucheerd met een gele vernis waardoor overal een egale goudkleur werd verkregen [afb. 16 en 17]. Voor de blaadjes werd gewerkt met micapoeder en Paraloid. Eén van de twee ontbrekende blaadjes werd op een verkeerde plaats teruggevonden en op een van de twee oorspronkelijke plaatsen vastgemaakt met epoxy [afb. 18].

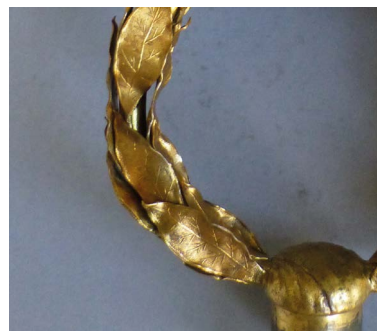
Vaststelling van het origineel object

Oorspronkelijk bestond het object uit drie delen: de achthoekige ster, het kroontje en de lauwerkrans.

De verschillende delen van het kroontje waren niet aan elkaar gesoldeerd. Het kroontje was een onafhankelijk deel, los van de ster en de lauwerkrans. De as van de ster was feitelijk een bout. Alles werd in elkaar vastgezet door de bout in de structuur van de lauwerkrans te schroeven. Zoals al werd meegedeeld in het artikel *Mysteries ontrafeld* om nieuwe mysteries te ontdekken, dateert het kroontje van 1884. Wanneer de achthoekige ster en lauwerkrans erbij kwamen is nog niet geweten.

Het resultaat van het gerestaureerd kroontje is meer dan bekoorlijk en is een grote aanwinst voor het AMVB.

Maar oordeel vooral zelf [afb. 19].

[16] Hoofdband met steentjes en parels	16	19
[17] De geretoucheerde ster	17	
[18] De gerestaureerde blaadjes	18	
[19] Het gerestaureerd kroontje	18	

DE OPTOCHT DER SCHOLEN IN 1878

EEN ZOEKTOCHT IN HET SCHILDERIJ VAN JAN VERHAS

Guido Van Eeden

[1] Jan VERHAS, *De Optocht der Scholen*, 1878 [KMSK Brussel]

Op 2 oktober 1987 werd het bronzen Bulsmonument rond de agorafontein nabij de Grote Markt plechtig onthuld. Buls zit neer op de rand van de fontein met zijn rug naar het paleis van Leopold II en kijkt naar zijn geliefde stad. Kinderen kunnen op de schoot van de oud-burgemeester en oud-directeur van de Ecole Modèle¹ gaan zitten en luisteren naar wat hij te vertellen heeft. De bronzen registers vertellen over het leven en het werk van Karel Buls, zoals hij zich door de vooruitstrevende Vlamingen liet noemen. Beeldhouwer Henri Lenaerts (Molenbeek, 8 mei 1923 – Iruire, Navarra (Spanje), 4 december 2006) maakte dit beeldhouwwerk in opdracht van de Nederlandse Commissie voor de Cultuur (NCC). Hij heeft Buls goed begrepen. Nu wordt van de toeristische gidsen verwacht dat zij de boodschap overbrengen.

Dat er vanaf het derde jaar ook een 'classe flamande' in Ecole Modèle van Buls bijkwam, was een verdienste van de sociaal voelende liberale directeur, die niet over één nacht ijs wou gaan.²

Hij kende de succesrijke Hollandse vereniging Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.³ Hij vond in Delft een Nederlandse onderwijzer, Frans van Kalken, die ervoor zorgde dat de leerlingen 'parlaient un flamand élevé' na één jaar. Van Kalken werd verliefd op Brussel en nam er deel aan het gemeenschapsleven. Hij schreef menig Nederlands boek om de jongeren de rijke geschiedenis van de stad en van België bij te brengen.

Het is in die periode dat het schilderij *De Optocht van de Scholen* van Jan Verhas (Dendermonde, 9 januari 1834 – Schaarbeek, 31 oktober 1896) gesitueerd moet worden [afb. 1].

¹ In latere literatuur wordt vaak de term 'Modelschool' gebruikt. In deze tekst wordt de enige officiële naam van toen verkozen. Deze was in het Frans.

² Door het oprichten van deze klas kregen ook Vlaamse kinderen de kans om goed voorbereid te worden op het toen nog uitsluitend Franstalig middelbaar onderwijs.

³ Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, opgericht in 1784 te Edam (NL), stelde zich tot doel het welzijn van individu en gemeenschap te bevorderen. Ze streefde naar individuele en maatschappelijke ontplooiing. Opgevraagd op 7 maart 2016 via https://nl.wikipedia.org/wiki/Maatschappij_tot_Nut_van_'t_Algemeen

De opeenvolgende brede rijen van de mooi uitgedoste meisjes van de lagere school met erachter het bestuur⁴ en de directeur Karel Buls maken een overweldigende indruk van frisheid. Ze defileren voor het toenmalige Koninklijk Paleis, waar een tribune was opgericht voor de koning en de koningin die hun zilveren huwelijksjubileum vierden. Er staan ook zeer veel prominenten op het schilderij. Maar wie zijn ze allemaal?

Na een middagconcert en een korte rondleiding in het museum stelde ik deze vraag aan de heer Hugo Lettens, verantwoordelijk voor de Educatieve Dienst van het Museum voor Schone Kunsten te Brussel. Hij beloofde me wat documentatie te bezorgen. Uit deze stukken blijkt hoe geliefd het schilderij van Jan Verhas was bij het publiek. Het was klaar in 1880, twee jaar na de viering van het huwelijksjubileum. Toen het in 1881 werd tentoongesteld in Parijs kreeg het 'un succès éclatant', iets wat werd gehonoreerd door Jan Verhas als ridder in de Légion d' Honneur op te nemen. Interessante documentatie. Toch even toegeven aan de drang om op het later ontstane internet te kijken en vast te stellen dat de informatie bedroevend schaars en blijkbaar niet altijd correct is.

Ik vond wel een tekst waarin Rob van den Dobbelsteen schreef: 'Naar die schitterende expositie gegaan van Paul Delvaux (tot en met 27 juli in het Museum voor Schone Kunsten), maar het langst stil blijven staan bij een schilderij van Jan Verhas van wie ik – waarschijnlijk tot mijn schande – nog nooit had gehoord. Het hangt in de grote entreehal van voornoemd museum en heet *De optocht der scholen in 1878*. Een onvergetelijk tableau. Hoogwaardigheidsbekleders rechts, de koninklijke familie links en de rijen vrolijke kinderen met hun onderwijzers en onderwijzeressen in het midden. Om uren naar te kijken.'⁵

In *Peintres termondois* staat een tekst van een volle bladzijde van een niet nader genoemd Frans kunstcriticus.⁶ Hieronder enkele citaten die vrij werden vertaald: 'Mocht men een gouden eremedaille toekennen aan de buitenlandse schilders, dan komt deze ontegensprekelijk toe aan de heer Jean Verhas voor zijn schilderij *La Revue des Écoles*. Hierop volgt een mooie beschrijving, waardoor iemand die het werk niet ziet, precies weet wat erop staat.

In een volgende paragraaf vervolgt hij: 'De algemene indruk van het schilderij is klaar en helder; de zon die van de partij is, schijnt door de witte mousseline van

de wolken; geen dreigende schaduwen dus, niets dan lachende en lieve meisjesgezichtjes die baden in een zacht licht en tedere tinten. De heer Verhas is een bijzonder handig kunstenaar, die het onderwerp op meesterlijke wijze weet voor te stellen, iets waar vele anderen niet in zouden geslaagd zijn.'

Verder schrijft hij dat de meeste schilders de aandacht zouden hebben gevestigd op het koninklijk gezelschap, de prominenten, hun uniformen. Niets daarvan bij Jan Verhas die het feestelijke heeft begrepen van die voorgrond van veertien witte jurkjes met wisselende details, van de huppelende korte beentjes, de witte kousjes en de zwarte laarsjes. En telkens andere kindergezichtjes en gebaren.

Zijn lof voor Jan Verhas' meesterwerk kent geen grenzen, hij ziet zelfs geen enkele Franse kunstenaar die hem zou kunnen evenaren wat lichtbeheersing en perspectief betreft. Hij heeft zelfs enkele Belgische prominenten herkend zoals de directeur van het conservatorium Frans Gevaert, schilder Louis Gallait, dichter Emanuel Hiel, hofschilder Lieven De Winne, doctor Jottrand, luitenant-generaal Collignon.

In het boek *De Koninklijke Musea van België. Twee eeuwen geschiedenis* wordt aan elke conservator een artikel gewijd.⁷

⁷ VAN KALCK (Michèle). *De Koninklijke Musea van België. Twee eeuwen geschiedenis*, 1, Tielt, 2003, p.375.

[2] Detail: Marie Janson met rode strik

⁴ Vandaag zou men over 'inrichtende macht' spreken.

⁵ VAN DEN DOBBELSTEEN (Rob), 'Thuiskomen in Brussel', in: *Leidsch Dagblad*, 17 mei 1997, p. 45.

⁶ 'Extrait sur Jean Verhas', in: A. DE SCHEPPER-PHILIPS (Eds), *Peintres Termondois. Notes et extraits*, Dendermonde, 1898.

Zo ook aan Claire Janson, de eerste vrouw aan het hoofd van het museum te Brussel. Ze is het zesde kind van de befaamde advocaat en liberale politicus Paul Janson. Haar moeder was voor haar huwelijk medewerkster van Isabelle Gatti de Gamond, ook een vernieuwster op onderwijsgebied. Ze beleeft er blijkbaar genoeg aan dat haar familie, verschillende leden althans, voorkomen op *De Optocht der Scholen* door Jan Verhas. Haar vader Paul staat links onder de prominenten en haar oudere zussen Lucie en Marie bevinden zich op de eerste rij meisjes. Ook de dochters van de schilders Albert Verwée en Alfred Stevens (Brussel, 11 mei 1823 – Parijs, 24 augustus 1906) lopen in dezelfde rij. Marie Janson is het vijfde meisje van rechts, met de rode strik [afb. 2].

In een brochure van de Educatieve Dienst van het museum (met het thema *Vrouwen*) wordt de *Optocht van de Scholen* nogmaals beschreven. Daarin leest men: 'Op de voorgrond let de onderwijzeres op het goede gedrag van de leerlingen. Het is een "juffrouw" net zoals de twee collega's die haar volgen (...). Een anekdotische lectuur van het werk leert ons hoe de schilder de strengheid van het grijze uniform weet te verzwakken door het weergeven van boterkleurige handschoenen, turkooizen kousen, en kantwerk dat het décolleté, de polsen en de froufrous van de opgetilde lange jurk accentueert. Zo tovert de schilder de modeljuffrouw om in een schattige pop en verwijst hij naar een toekomst van de vrije gedachte.

Mocht Jan Verhas in 1834 geboren zijn als Anne Verhas, in dezelfde welvarende maatschappij, kregen we dan dit werk te zien? Herkenbare personen worden niet vermeld.

Hoe kwam men op het idee om in 1878 schoolkinderen uit heel België voor koning Leopold II en koningin Marie Henriëtte, die hun zilveren bruiloft vierden, te laten defileren [afb. 3]?

Gita Deneckere licht een tip van de sluier op: 'In 1880 viert men in het land 50 jaar Belgische onafhankelijkheid. In de tekst staat onder meer: De verheerlijking van de Belgische kunst is op dat moment beslist een bindmiddel in een sterk verdeeld land, dat in een hevige schoolstrijd verwickeld is. De euforie van de patriottische feestvreugde die door de Cinquantenaire wordt opgewekt, kan de tegenstellingen zelfs niet momentaan overstijgen.

De liberale regering besluit het schilderij *Revue des Ecoles* aan te kopen, dat Jan Verhas in 1878 voor de zilveren bruiloft van het koningspaar heeft gemaakt en het in het Paleis voor Schone Kunsten⁸ tentoon te stellen. Voor de liberalen zijn de

⁸ Het Paleis voor Schone Kunsten (Le Palais des Beaux-Arts) is de vroegere naam van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in de Regentstraat te Brussel.

schoolkinderen de toekomst van de natie, op voorwaarde natuurlijk dat het onderwijs aan de invloed van kerk en clerus onttrokken wordt. De regering Frère-Orban-Van Humbeek, die met de 'ongelukswet' van 1 juli 1879 de schoolstrijd heeft ontketend, profileert zich ook tijdens de feesten met haar onderwijspolitiek.⁹ En dan gaat het verder; er komt een nieuwe scholenoptocht ...

In de beschrijving van 'La Fête des Écoles' op 24 augustus wordt op een geëxalteerde en patriottische wijze het verloop van de dag verteld.¹⁰

Hieronder geef ik enkele voorname punten op.

'Kinderen betrekken bij deze feesten was een goed idee; de jeugd charmeert, inspireert tot betere gedachten, ze is de vreugde en het geluk van de familie. Moge het onderwijs zich verspreiden en vruchten afwerpen, het zal van onze kinderen mannen en goede burgers maken, van deze meisjes vrouwen die hun man waardig zijn.' 'Femmes dignes de leurs époux', zo staat het er letterlijk!

Verder wordt verteld hoe alles lang van tevoren in heel het land werd voorbereid voor dit defilé; de militaire term wordt hier terecht gebruikt. Rijen van twaalf kinderen, muziekkapellen, enz.

23.000 leerlingen uit het ganse land hebben aan de revue deelgenomen. De École Modèle defileerde na de twaalf Brusselse stadsscholen. De leerlingen droegen blikken dozen voor botanische exploraties; allen droegen ze een turnstok en een groep droeg geometrische en landmeters-instrumenten. Voorop liepen de leden van het bestuur'. Er werden bloemen gestrooid en er werd geroepen: 'Vive le Roi! Vive la Reine! Vive la Famille Royale!

Maar welke prominenten staan er op het schilderij? Edmond-Louis De Taeye geeft een opsomming van meer dan vijfentwintig namen en veel etcetera's¹¹. Ook de namen van kinderen worden vermeld. Maar alles zonder juiste plaatsaanduiding. Aan de hand van foto's op het internet heb ik geprobeerd enkele prominenten terug te vinden. In de groep onderaan links van de koning staan zeven personen. De derde persoon van links kan de hofschilder Lieven De Winne zijn, de vierde Frans Gevaert, de directeur van het conservatorium, de vijfde dichter Emanuel Hiel, de zevende Louis Gallait [afb. 3].

⁹ DENECKERE (Gita), in: *Nieuwe Geschiedenis van België*. Deel I. (1830 – 1905) Vincent Dujardin, Michel Dumoulin (Ed), Tielt, 2005-2009, p. 447.

¹⁰ VERBIST (J.), *Les fêtes des Noces d'Argent. Compte rendu des cérémonies*, Brussel, 1878, p. 37-41.

¹¹ DE TAEYE (Edmond-Louis), *Artistes belges contemporains. Leurs vies – leurs oeuvres – leur place dans l'art*, Brussel, 1894.

Achter de meisjes defleert een groep van vijf personen. Dit is het bestuur van de Ecole Modèle. Rechts van het groene bordje met de Nederlandse¹² tekst '84 leerlingen' loopt zeer waarschijnlijk Gustave Jottrand, de voorzitter van de Ligue de l'Enseignement (1872 – 1878), met aan zijn linkerkzijde heel zeker Karel Buls, de schooldirecteur [afb. 4].

Volgens een collega zou de mooie onderwijzeres in het opgefriste grijs Isabelle Gatti de Gamond [afb. 3] zijn maar geen van de foto's op internet laat toe dit te veronderstellen. Er is dus nog veel identificatiewerk te doen. Het zal me in elk geval niet beletten bij een passage in het museum telkens stil te staan en intens te genieten van Verhas' schilderij en mijn gasten in de bewondering te laten delen.

GUIDO VAN FEEDEN

IS ACTIEF LID VAN HET AMVB. HIJ IS EEN ENTHOUSIASTE TOERISTISCHE GIDS BIJ DE TWEETALIGE VERENIGING GIDSEN VOOR BRUSSEL EN BELGIË EN LID VAN TOEGICO (AFGESTUDEERDE GIDSEN VAN COOVI, NU ELISHOUT). HIJ IS OOK VERBONDEN AAN DE VLAAMSE CLUB VOOR KUNST, WETENSCHAP EN LETTEREN EN FAMILIEKUNDE BRUSSEL.

¹² Het Nederlands op het bordje is misschien wel een subtiel initiatief van de schilder, die ook met zijn vervlaamste voornaam Jan ondertekent. Ook andere kunstenaars, zoals Hendrik Conscience, Peter Benoît, Juliaan Dillens en Jozef Geefs, vervlaamden hun voornaam in hun strijd voor de erkenning van hun moedertaal door de Belgische staat.

Hiernaast: [3] detail: koning Leopold II (rechts) en koningin Marie Henriëtte, de prominenten links onder en rechts onderwijzeres Isabelle Gatti de Gamon.

Hierboven: [4] detail: het Bestuur van de École Modèle met vierde van links Karel Buls.

EEN BELGISCH VROUWENARCHIEF

**HET ARCHIEF- EN ONDERZOEKSCENTRUM VOOR
VROUWENGESCHIEDENIS (AVG-CARHIF)**

Els Flour en Marie Kypers

Het Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis werd opgericht in 1995 onder impuls van toenmalig minister voor Gelijke Kansen Miet Smet. Aan de oorsprong lag een onderzoek naar de staat van bewaring van archieven van de Belgische vrouwenbeweging dat in 1993 uitmondde in de publicatie van Bronnen voor de geschiedenis van de vrouwenbeweging in België: repertorium van archieven (Els Flour en Catherine Jacques o.l.v. Leen Van Molle (KU Leuven) en Eliane Gubin (ULB)). Het archiefrepertorium bracht een schat aan informatie samen, niet alleen over archieven in archiefinstellingen maar ook over collecties bewaard bij organisaties en privépersonen. Onvermijdelijk bleek dat er doorheen de decennia heel wat materiaal verdwenen was. Van de organisaties en protagonisten uit de zogenaamde eerste feministische golf (eind 19e – begin 20e eeuw) was nauwelijks archief terug te vinden. Veel archief van ‘autonome’ vrouwenverenigingen (die los stonden van zuilen of andere gemengde structuren) dreigde te verdwijnen omdat er in het bestaande archieflandschap geen centrum was dat zich toelegde op de bewaring ervan. Dat lag anders voor vrouwenorganisaties uit de zuilen. Zij konden terecht bij centra als AMSAB-ISG, KADOC, het Liberaal Archief...

In landen als Groot-Brittannië en Nederland had de vrouwenbeweging al in het interbellum initiatieven genomen voor de bewaring van haar erfgoed met de oprichting van de Women’s Library in Londen (ca. 1926) en van het Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging (inmiddels Atria) in Amsterdam in 1935.

In België had de tweede feministische golf in de jaren 1970 geleid tot de oprichting van RoSa, Rol en Samenleving, aan Nederlandstalige zijde en de bibliotheek van de Universiteit des Femmes aan Franstalige kant. Beide centra profileerden zich evenwel allereerst als documentatiecentrum en bibliotheek.

Als er, met name bij RoSa, al sporadisch archief in bewaring werd genomen dan betrof dat de ‘tweede feministische golf’.

Een interessante voetnoot in dit verhaal is dat Léonie La Fontaine al in 1909 een Office central de la documentation féminine had opgericht als onderdeel van het

Mundaneum, het werelddocumentatiecentrum waar haar broer Henri mee zijn schouders onderzette. Het initiatief van Léonie La Fontaine hield geen stand maar zorgde er wel voor dat het Mundaneum nog steeds een mooi 'fonds féminisme' bewaart met zeldzame stukken uit de eerste feministische golf. Niet toevallig vernoemde Université des Femmes haar bibliotheek naar Léonie La Fontaine.

Terug naar 1993-1995 evenwel, met de vraag hoe de erfgoedbewaring van de vrouwenbeweging te verzekeren.

Minister Miet Smet was in die jaren volop bezig met de oprichting van Amazone, een gebouw waarmee ze de Belgische vrouwenbeweging een ontmoetingsplek en uitvalsbasis wou geven: bureauimte voor vrouwenorganisaties, vergaderzalen voor het brede middenveld, een restaurant, documentatiediensten... Met haar passie voor geschiedenis suggereerde ze om een gespecialiseerd archiefcentrum op te richten en dat een plaats te geven in Amazone. Leen Van Molle, Eliane Gubin en Denise Keymolen hadden oren naar dat voorstel en met vereende krachten geraakte de vzw Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis – Centre d'Archives pour l'Histoire des Femmes (AVG-Carhif) uit te startblokken.

Het erfgoed van de vrouwenbeweging

De basisopdracht van het AVG bestaat erin de archieven en ander erfgoed in verband met de vrouwenbeweging en de geschiedenis van de vrouwenemancipatie in België veilig te bewaren en te ontsluiten voor wetenschappelijk onderzoek.

Na 20 jaar werking bewaart het AVG 155 archieven (ca. 800 m.) die een brede waaier aan vrouwenorganisaties in beeld brengen. Er zijn gevestigde organisaties met werkingssubsidies en personeel zoals de Nederlandstalige Vrouwenraad en de Conseil des Femmes Francophones de Belgique, het Vrouwen Overleg Komitee of Le Monde Selon les Femmes... Archieven van netwerken tussen vrouwen met eenzelfde profiel zoals dat van de Fédération Belge des Femmes Chefs d'Entreprises, Soroptimist Belgium (serviceclubs) en Ufacsi dat vrouwelijke kunstenaars bijeenbracht. Of van lokale organisaties als het Vrouwenhuis Mechelen, het Leuvense Vluchthuis.

Als partner van het Fonds Suzan Daniel, dat zich bekommert om het erfgoed van de halebibebeweging, bewaart het AVG ook archieven van lesbische organisaties uit Antwerpen, Gent, Leuven en Turnhout. Vanzelfsprekend is er ook een hele waaier persoonsarchieven, vooral van protagonisten uit de vrouwenbeweging, maar ook enkele intrigerende archieven van vrouwen buiten de beweging die een voor hun tijd atypisch parcours aflegden. Yvonne Sterck bijvoorbeeld, een dichteres die zich inzette voor de Palestijnse zaak.

Ook de internationale vrouwenbeweging is aanwezig in de collecties. Het AVG bewaart het archief van de Internationale Vrouwenraad, opgericht in 1888, die een wereldwijd netwerk van nationale vrouwenraden overkoepelt. De werking van Open Door International (ODI), opgericht in 1929 met als doel het recht op arbeid van vrouwen te verdedigen, is goed gedocumenteerd. Er is de Alliance Internationale Jeanne d'Arc – Saint Joan's International Alliance die begonnen was als een katholieke organisatie voor vrouwenstemrecht en in de jaren 1950-1960 onder Belgisch voorzitterschap ijverde voor vrouwelijke priesters.

De werking van andere internationale koepels (vrouwelijke bedrijfsleiders, de Soroptimisten, vrouwelijke artiesten)... komt aan bod in het archief van de Belgische afdelingen.

Boeken, tijdschriften en iconografie

Het AVG beschikt over een interessante boekencollectie maar wil zich niet ontwikkelen tot een volwaardige bibliotheek – die taak is weggelegd voor RoSa en Université des Femmes.

Wel bewaart het boeken die als 'bron voor vrouwengeschiedenis' kunnen dienen omdat ze informatie bevatten over hoe vroeger werd gedacht over mannelijkheid / vrouwelijkheid en de rollen van mannen en vrouwen in de samenleving. Daarnaast koopt het wetenschappelijke publicaties aan in de vakgebieden vrouwen-, gender- en seksualiteitsgeschiedenis (met focus op België en de buurlanden): deze referentiebibliotheek staat in open rek in de leeszaal.

De historische tijdschriftencollectie van het AVG-Carhif is heel rijk en divers. Vanzelfsprekend is de Belgische vrouwenbeweging, van de 19^e tot de 21^e eeuw, daar in goed vertegenwoordigd maar de collectie kleurt ook bijzonder internationaal.

Een aantal archieven bevat immers een keuze aan buitenlandse en internationale bladen: tijdschriften van nationale vrouwenraden uit de vijf continenten, gestencilde blaadjes van grass roots organisaties of glossy bladen waarmee de feministische beweging een alternatief wilde bieden op het traditionele damesblad en informatiebladen van beleidsmakers op verschillende niveaus.

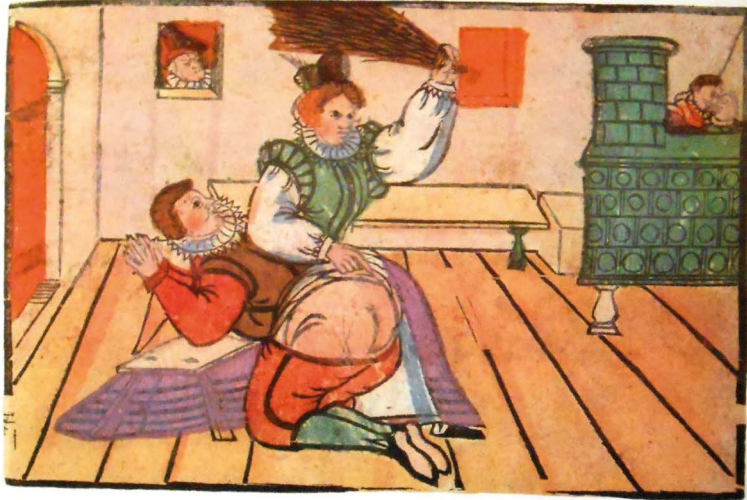
Dat vertaalt zich in titels als *De grote kuis* (Dolle Mina), *De jarretel* (Vrouwenhuis Gent), *Op gelijke voet* (Nederlandse overheid), *Knalpot* (lesbische organisatie Atthis), *Schoppenvrouw* (feministisch-socialistische beweging), *Le féminisme chrétien* (Féminisme Chrétien de Belgique), *Et ta soeur?* (Front de Libération de la Femme), *Spare rib*, *Soviet women*, *The woman teacher of Catcall feminist discussion paper...* Met

Volgende pagina's:

Tentoonstelling *Vrouwenemancipatie* in het Goethe-Instituut in Brussel, affiche, 1980.

Oproep van de Union des Femmes voor gelijk loon naar aanleiding van de arbeidstersstaking in de wapenfabriek FN Herstal, 1966.

EMANCIPATIE
EMANCIPATION
EMANZIPATION

Ausstellung Exposition Tentoonstelling

Goethe-Institut Brüssel
58 Rue Belliard straat

17.4.–10.5.1980

Montag – Freitag / Lundi – Vendredi / Maandag – Vrijdag: 10–19 h
Samstag / Samedi / Zaterdag: 10–13 h

”à travail égal
salaire égal”

UNION DES FEMMES
Secr. adm.: 15 rue St Georges – Bruxelles 5

geduldig puzzelwerk bij elke acquisitie vullen we de leemten in deze collecties gestaag op.

Tot slot is er de iconografische collectie. De 1500 affiches en zo'n 2500 foto's visualiseren de activiteiten die de autonome vrouwenbeweging doorheen de 20^e eeuw opzette. Zo zijn er onder meer foto's van vergaderingen van internationale vrouwenorganisaties doorheen de 20^e eeuw, van feministische acties en activiteiten in België vanaf de jaren 1970, van projecten rond alfabetisering, beroepsopleiding en gezondheidszorg in landen uit het Zuiden...

Bij de affiches ligt de focus op activiteiten in België vanaf ca. 1970: vrouwendagen, abortus- en andere betogingen, benefietfeesten, overheidscampagnes, studiedagen en colloquia... komen in beeld.

De online catalogus die de collecties ontsluit is te raadplegen via www.avg-carhif.be (collecties). Het AVG linkt geleidelijk zijn inventarissen (pdf-formaat) aan de bestandsbeschrijvingen in de databank en streeft ernaar de collecties in de toekomst verder online te ontsluiten.

Publiekswerking

De laatste jaren zette het AVG sterk in op publieksgerichte projecten. Tentoonstellingen, didactische instrumenten en publicaties laten een breed publiek proeven van gendergeschiedenis en de geschiedenis van de vrouwenbeweging. De rode draad doorheen de initiatieven is inzicht geven in de manier waarop het denken over en de maatschappelijke posities van vrouwen en mannen doorheen de tijd evolueerden.

Meest in het oog springend zijn de tentoonstellingen, drie in totaal, die telkens een ander aspect van vrouwen- en gendergeschiedenis aansnijden. 'Een vrouw, een stem' opende al begin 1996, een goed half jaar nadat het AVG van start ging. In 30 kleurrijke panelen gaat ze in op het debat over politieke rechten voor vrouwen in de periode 1798-1948. De compacte tentoonstelling leende zich uitermate goed voor rondreizen (in maart dit jaar stond ze naar aanleiding van internationale vrouwendag nog in Huy). In de beginjaren van het centrum diende ze niet alleen om de geschiedenis van het vrouwenstemrecht uit de doeken te doen, ze was ook een gedroomde manier om het pas opgerichte AVG onder de aandacht te brengen én om vrouwenorganisaties te tonen hoe belangrijk archiefstukken zijn, van brieven tot foto's en affiches, om een historisch verhaal te reconstrueren.

Daarnaast waren er twee meer ambitieuze tentoonstellingen in samenwerking

met het BELvue museum. *Jongens en meisjes... bestemming bekend?* (2009) maakte zichtbaar hoe ideeën over vrouwelijkheid én mannelijkheid doorheen de 19e en 20e eeuw hun sporen lieten in de Belgische samenleving. Een vrij abstract verhaal dat laagdrempelig werd uitgewerkt door het te vertalen naar drie herkenbare contexten (gezin, school en werk) en heel veel beeldmateriaal te gebruiken.

Vorig jaar was er dan *Gender@war 1914-1918: vrouwen en mannen ten oorlog*. Daarin maakte het publiek kennis met een genderperspectief op de Eerste Wereldoorlog: de mobilisatie van mannen en vrouwen, de verwevenheid van oorlogsfront en thuisfront, de achterliggende ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Het vergelijkende perspectief, met aandacht voor België, Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland, legde fascinerende gelijkenissen en verschillen bloot.

Bij elke tentoonstelling horen een publicatie en didactisch materiaal. Terwijl *Een vrouw, een stem* vergezeld ging van een heel eenvoudige, klassieke catalogus verscheen bij de twee laatste tentoonstellingen telkens een aantrekkelijk vormgegeven boek dat de tentoonstellingsthema's verder uitdiept en een rijk geïllustreerde synthese biedt op maat van een breed publiek.

Zo staan de boeken ook perfect op zichzelf en maken geïnteresseerde lezers kennis met het wetenschappelijke onderzoek waarop de tentoonstellingen steunen. Ook bij de pedagogische dossiers is erover gewaakt dat ze los van een tentoonstellingsbezoek bruikbaar zijn in de klas. Leerkrachten vinden er kant-en-klaar lesmateriaal om gender te integreren in de geschiedenislessen. De dossiers, met modeloefeningen en tijdsdocumenten rond de thema's uit de tentoonstelling, zijn online beschikbaar in pdf-formaat.

Naast deze klassieke instrumenten verkende het AVG de mogelijkheden van de nieuwe informatie- en communicatietechnologie.

Paradepaardje is de innoverende webmodule bij de tentoonstelling *Jongens en meisjes*. Dankzij subsidies van de Vlaamse overheid kon het AVG een professionele websitebouwer aan het werk zetten om de inhoud van de tentoonstelling te vertalen in een reeks interacties. Het eindresultaat, de module *Jongens en meisjes, een duik in het verleden*, is een website met twaalf sets van opdrachten die leerlingen online kunnen maken. Ze krijgen bijvoorbeeld de vraag om een mannen- of vrouwen-skelet uit een 18e-eeuws wetenschappelijk traktaat te reconstrueren, met feedback

Volgende pagina's:

Tentoonstelling *Vrouwbeelden*, affiche Service Public de Wallonie, 2009.

Vrouwendag van 11 november 1993 in Antwerpen, affiche van het VOK, 1993.

Exposition
Images de femmes
 Espace Wallonie
 25-27 rue Marché aux Herbes, 1000 Bruxelles
 Du 13 mai au 4 juillet 2009

ouvert du mardi au vendredi de 11h à 18h
 et le samedi de 11h à 16h
 Tél. : 02/506 43 41 - Entrée gratuite

 Service public de Wallonie

'TIS NOG NIET IN DE SACOCHE

NOG? NIE?

22e VROUWENDAG ANTWERPEN
 Stadsschouwburg theaterplein
 11 november 1993 vanaf 10 uur
 Inkom 300 fr. • Voorverkoop 250 fr.

Inkomkaarten kan u kopen bij in Antwerpen en Brussel Wereldwinkel in Antwerpen en Gent
 geeft combinatietickets (Inkom 200 fr. en trein aan verminderde prijs) diverse contra

De Vrouwendag is een organisatie van het Vrouwen Overleg Komitee i.s.m. Dienst Emancipatie Antwerpen

over hoe stereotiepe m/v-ideeën zich vermengen met wetenschap. Ze vullen een tijdslijn aan met belangrijke data voor gelijkheid van vrouwen en mannen. Of ze doen *De grote onderwijsquiz* en leren daarbij meer over de verschillen die het onderwijs tussen jongens en meisjes tekenden. Voorkennis is niet vereist, de speelse aanpak (elementen op het scherm verslepen, juist/fout-knoppen gebruiken...) en de snelle feedback motiveren.

Leerkrachten die een introductie willen in een van de sub-thema's en leerlingen die nieuwsgierig zijn gemaakt, vinden achtergrondinformatie in beknopte pdf-documenten. De module, die zich richt tot leerlingen van het vijfde en zesde jaar secundair onderwijs maar ook kan dienen in het volwassenenonderwijs en bij socio-culturele organisaties, is voor iedereen gratis toegankelijk op www.gendergeschiedenis.be. Feedback blijft welkom.

Niet alleen tentoonstellingen zijn een aanleiding om gendergeschiedenis te vertellen naar het onderwijs. Met de steun van de Franstalige gemeenschap ontwikkelde het AVG-Carhif een handboek met modellessen gendergeschiedenis over de Klassieke Oudheid en de Middeleeuwen: een zorgvuldige selectie van beeld- en tekstmateriaal helpt leerkrachten om nieuwe thema's te introduceren in hun lessen (*Femmes et hommes dans l'histoire : un passé commun (Antiquité et Moyen Age)*, in pdf beschikbaar op de website).

Een mondeling geschiedenisproject rond het feminisme van de tweede golf in Vlaanderen mondde uit in een tweede webmodule op gendergeschiedenis.be: bronnen en videogetuigenissen verduidelijken voor vijf maatschappelijke thema's de standpunten van het feminisme van de jaren 1970.

De wetenschappelijke gemeenschap

Het onderzoek naar vrouwen-, gender- en seksualiteitsgeschiedenis nam een hoge vlucht sinds de oprichting van het AVG-Carhif, zowel internationaal als in België. Onderzoekers uit de academische wereld hebben vanzelfsprekend hun netwerken, vaak internationaal, maar in het licht van de toenemende specialisatie bleek er toch behoefte aan een Belgisch netwerk dat Nederlands- en Franstalige onderzoekers uit de verschillende deeldisciplines samenbrengt over de historische periodes heen. Daarom richtte het AVG in 2008 het Forum voor Belgisch onderzoek naar vrouwen, gender- en seksualiteitsgeschiedenis op. Dat Forum voor Gendergeschiedenis (de wat handzamer ingekorte naam) organiseert minstens een keer per jaar een seminarie, studiedag of reeks workshops in samenwerking met een universiteit. Een greep uit de thema's: *Gender & Silence* (2014, in samenwerking met het IdeaLab Stille

Wenken van de KU Leuven), *Corporealism* (2011/12), en *Gender en arbeid* (2009).

Het AVG assisteert bij de organisatie van deze activiteiten en stuurt maandelijks een elektronische nieuwsbrief uit naar de ruim 200 Forumleden, met aankondigingen en oproepen tot bijdragen uit binnen- en buitenland.

Eind 2016 plant het Forum een studiedag over de geschiedenis van homoseksualiteit, waarover spoedig meer.

Aanmelden voor de nieuwsbrief van het Forum voor Gendergeschiedenis kan door te mailen naar avg.carhif@amazon.be.

Het AVG-Carhif verricht ook zelf onderzoek. In opdracht van het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen realiseerde het bijvoorbeeld een reeks van vier biografieën, waarbij het levensverhaal van de vrouwen in kwestie telkens diende als opstap om evoluties in de maatschappelijke (on)gelijkheid van vrouwen en mannen te schetsen. De protagonisten die zo als leidraad dienden waren juriste Eliane Vogel-Polsky, politica Miet Smet, activiste Jeanne Vercheval en politica Marijke Van Hemeldonck. Bij het schrijven van deze publiksboeken putte het AVG-team uit interviews, eigen onderzoek en eerder verschenen publicaties. De boeken zijn gratis te bestellen en te downloaden via de website van het Instituut (igvm-iefh.belgium.be).

Toekomstplannen

Voor een klein centrum als het AVG (3,8 VTE) is doseren belangrijk. Het is niet mogelijk om voortdurend grote publiksprojecten op te zetten zoals vorig jaar de tentoonstelling *Gender@war 1914-1918, vrouwen en mannen ten oorlog* (BELvue museum, sept. 2015 – jan. 2016).

De eerstvolgende jaren zal de focus dus opnieuw op de collectie liggen, met nieuwe kansen voor prospectie nu we de depotruimte wat zullen kunnen uitbreiden. En met een nieuw collectiebeheersysteem dat ons moet toelaten om het erfgoed, met name foto's en archieven, meer zichtbaar te maken.

Vanzelfsprekend laten we de publikswerking niet los en broeden we op nieuwe projecten die een breed publiek laten kennismaken met vrouwen- en gendergeschiedenis. We willen daarbij graag samenwerkingen aangaan met andere centra: Het AVG is immers verre van de enige organisatie die erfgoed van de vrouwenbeweging bewaart en wil valoriseren.

Nader kennismaken?

Het AVG-Carhif bevindt zich in het Amazone-gebouw dat net buiten de Brusselse vijfhoek ligt, tussen Madou en Kruidtuin.

In het kleine gebouw aan de overkant van de binnentuin ligt op het gelijkvloers het archiefdepot en bureau en op de tweede verdieping de leeszaal die we delen met het documentatiecentrum van Amazone.

Het AVG is open voor het publiek van maandag tot en met vrijdag, van 9 tot 12.30 en van 13.30 tot 17.30.

Het is niet noodzakelijk om een afspraak te maken maar we raden het wel aan. Het AVG is immers een klein centrum waardoor de permanentie in de leeszaal niet steeds gegarandeerd is. Alle materiaal moet ter plaatse worden geraadpleegd, kopiëren maken is mogelijk.

Vanzelfsprekend kunt u uw vragen ook schriftelijk of telefonisch kwijt.

Het is ook mogelijk om aan te sluiten bij de Vrienden van het AVG-Carhif, een steunend netwerk dat in 2015 gelanceerd werd naar aanleiding van het 20-jarige bestaan.

AVG-CARHIF

MIDDAGLIJNSTRAAT 10 - 1210 BRUSSEL

02 229 38 31 - AVG.CARHIF@AMAZONE.BE

WWW.AVG-CARHIF.BE - WWW.VROUWENGESCHIEDENIS.BE

Debat van feministisch-socialistische groepen, affiche, 1980

KRONIEK

ER ZIJN GEEN PAARDEN IN BRUSSEL

Frank Vanhaecke

Vluchtelingenverhalen opgetekend door Rodaan Al Galidi, Rachida Lamberet, Bart Demyttenaere, Pat Van Beirs, Do Van Ranst en Michael De Cock

Er zijn 4 keer zo veel vluchtelingen op de wereld als er inwoners in België zijn. 40 miljoen mensen voor wie de wezenlijke ervaring 'thuis' geen concrete invulling meer kent. Voortvluchtig, ontheemd, identiteitsloos, onzeker, opgejaagd. 40 miljoen Nemo's, niemanden die in een oeverloze plaatseloosheid hangen.

Een plaats is, in tegenstelling tot een plek, een reeks gebeurtenissen, een verzameling tijd en ruimte, die hevig wordt beladen met bewustzijn. Een plaats heeft een eigen geschiedenis, traditie, kent geluk en ongeluk, heeft stijl en identiteit.

Onder de plaatsen is 'thuis' een soort oerplaats, een primaire plaats, de plaats met de meeste subjectieve impact, een referentie van waaruit de beleving van alle andere plaatsen zal geconstrueerd worden.

Door iemands thuis fysiek en psychisch te ontkennen, wordt hij of zij in de grenzeloze, angstwekkende plaatseloosheid gedwongen, in een open transit tussen twee plekken: tussen de verboden herkomst en de onduidelijke, onzekere, misschien zelfs onbestaande 'derkomst'.

"Ik kan de deur die naar dat verleden leidt, niet openen want achter die deur zijn de stenen waarmee ik mijn verhaal moet heropbouwen, gloeiend heet", schrijft Rachida Lambaret in 'De dingen waar ik bang voor ben', één van de zes verhalen.

Wanneer 'thuis' een gevaarlijk en verboden uitgangspunt is geworden, heb je de ander nodig om uit plaatseloosheid te geraken. Zonder een altruïstische ander, blijf je als vluchteling de geveerde vogel die van elke plaats wordt verdreven.

Svetlana, Teliwel, Nozizwe, Zaki, Abdulkarim, Mohamed.

Zes gevoelige stemmetjes uit de talloos veel miljoenen, zes dolende ridders uit het plaatsloze land zonder grenzen.

De 6 auteurs hebben hen een plaats gegeven door van hun verwarring een verhaal te maken. Het verhaal geeft hun omzwervingen een eindpunt, een definitieve passage van niets naar iets.

De akelige ervaringen van hun vlucht hebben woorden gekregen, woorden in onze taal, hun anonieme overtocht is onze literatuur en cultuur geworden.

Vluchtelingenverhalen, hier uitgegeven door Epo, geven niet enkel een mentale plaats aan vluchtelingen, zij dragen ook bij aan de veranderingen van onze eigen mentale plaats. Niet enkel migranten maken een passage mee, wij evenzo met hen.

ER ZIJN GEEN PAARDEN IN BRUSSEL
VLUCHTELINGENVERHALEN
MET EEN WOORD VOORAF DOOR
ELS KEYTSMAN, DIRECTEUR
VLUCHTELINGENWERK
VLAANDEREN
ANTWERPEN, EPO, 2015, 76 p

COLOFON

Zesmaandelijks tijdschrift van het Archief en Museum voor het Vlaams leven te Brussel vzw

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Erwin Eysackers, Arduinkaai 28, 1000 Brussel

EINDREDACTIE

Kathleen De Blauwe

REDACTIE

Kathleen De Blauwe, Guy De Groote, Wim Van der Elst, Patricia Quintens, Frank Vanhaecke,
Frederik Geysen, Lien CeÛppens

MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER

Kaatje Dermaut, Rien Dooms, Els Flour, Marie Kymper, Guy Liagre, Jasmien Moerman, Françoise
Urban, Guido Van Eeden, Frank Vanhaecke, Marielle Zoon

REDACTIEADRES

Arduinkaai 28 1000 Brussel | arduin@amvb.be

VORMGEVING

L-INK

DRUK

Maes Printing

ISSN

1784-3111

ABONNEMENT

op *Arduin* en *@rduin*: € 20,00

Losse nummers *Arduin*: € 15,00

KBC: 433-1062071-43 | BIC: KREDBEBB | IBAN: BE66 4331 0620 7143

Het AMVB tracht de wettelijke voorschriften inzake auteursrecht toe te passen. Instellingen en personen kunnen contact opnemen met de redactie indien zij menen rechten te kunnen laten gelden.

AMVB

Arduinkaai 28, 1000 Brussel | tel: 02 209 06 01 | fax: 02 502 83 21 | www.amvb.be

Algemeen: info@amvb.be

Directie: patricia.quintens@amvb.be

Archief: frederik.geysen@amvb.be en lien.ceuppens@amvb.be

Publiekswerking: kathleen.deblauwe@amvb.be

Arduin: arduin@amvb.be (redactionele vragen en opmerkingen)

De leeszaal van het AMVB is gedurende de weekdays toegankelijk van 10.00 tot 17.00 uur, gesloten tijdens het weekend en op feestdagen.